

НАША КУЛЬТУРА

науково-
літературний
місячник

1935. ЧЕРВЕНЬ. КН. 2.

ВАРШАВА

УКРАЇНСЬКА ПРОТОІСТОРІЯ.

I. Вступ.

Наші сучасні історики не звикли вважатиprotoісторію нашої української території за історію нашого народу, і в своїх книжках звичайно обходять мовчанкою дуже героїчні й драстичні моменти життя на нашій території. Під protoісторією я розумію тут писані чужомовні джерела про різні події на нашій території з того часу, коли народ, або народи, що заселявали цю територію, ще не знали письма й не вміли фіксувати подій, які переживали, ні на пергамені, ні на каменях, ні в яких інших писаних пам'ятках. Це, либонь, робиться в нас так тому, що філологічні теорії дозволяють нашому народові існувати тільки з VI віку по Христі, коли ніби праслов'янська мова, а значить і праслов'янський єдиний і неподільний народ почав ділитися на галузі, і тільки тоді ніби утворилася наша галузь, та й то ще якось спільноруська. Сам же праслов'янський народ витворився чи виділився з сатемової групи індогерманів десь близько Різдва Христового, а до того мусіла існувати тільки сатемова група індогерманів у наших степах. Отже нас ніби й зовсім не було, не могло бути таких давніх традицій, щоб із того часу, скажім, як Геродот писав про нашу землю, в нашого народу не то що збереглася пам'ять про події, але взагалі щоб кров нашого народу була тут, десь на цій нашій території.

Це зовсім інакше, як, наприклад, у жилів, — у них ясна безпереривність. Аврам балакав із вавилонським царем Амрафелем (Гамурабі) аккадською мовою, його правнуки в Єгипті єгипетською мовою; блукавши вони в Синайській пустині з Мойсеєм, навчилися семітської синайської мови, а завоювавши Палестину й перемішавши там із ханаанеями, геттитами, аморитами й іншими народами, знову змінили мову й фізичний вигляд: бо давніше були довгоголовими семітами, а в Палестині стали круглоголовими геттитами. По Вавилонськім полоні ще раз змінили мову, а почасти тип. Після зруйнування Єрусалиму розійшлися по всіх усюдах, змінили мову й фізичний тип.—бо й тепер існує їх два типи: ашkenази й сефардими,—говорять мовою тих народів, що серед них живуть, приймають тип тих народів, де жили або живуть. Напр., за вимірами проф. Чекановського варшавські жиди антропологічно чисті расові германці. Американські жиди балакають по-російському, й здебільшого сумують за російськими, а правдивіше—українськими звичаями, арешті — всі вважають себе одним народом, ведуть і знають свою родословну не тільки від Аврама, а ще від Ноя, й хотять вернутися до Палестини. І все це тому, що їхні історіки звичайно не дивилися на те, якою саме мовою балакали попередні покоління й з якими народами мішалися. Правда, скажуть, вони мали все одного Бога. І це не так,—і бог у них „Наша Культура“ 1935 р. кн. 2.

мінявся, так само, як і заповіді; остаточно Ездра й Неемія склали їм історію, а інші історики додали й об'єднали фольклорні традиції з історією своєю й чужою, додавали нове, але не забували старого. І так увесь час творили й зберігали націю. Вони робили самі, а ми чекаємо на німця, як іще Шевченко писав.

В Європі думають, що історія народу-нації — це історія території, яку цей народ займає, бо кожен народ мішаний, і в цій мішанині кожен складник рівноправний, отже й той, що жив на цій території і передав нам кров, тобто фізичну й психічну структуру, хоч і говорив іншою, ніж ми тепер, мовою. З того виходить, що для нас, для розуміння нашого сьогоднішнього внутрішнього „я“, важна не тільки недавня наша козацька історія, і не тільки князівський період, а також і всі попередні. Щоб знати психологію нашого народу, щоб розуміти його душу, треба знати не тільки нашу історію, але йprotoісторію й передісторію. Англійський учений Haddon цілком справедливо каже, що антропологічна карта Європи з часів неоліту дуже мало змінилася. І ми вправі думати, що ми були й є автохтони на своїй землі, не тільки від VI віку по Христі, але від неоліту, тобто не менше 5000 літ.

Це дуже добре розумів наш покійний великий історик Володимир Антонович, основоположник т. зв. Київської історичної школи. Він перший зрозумів усю вагу передісторії ще в 70 роках минулого століття, коли навіть у Західній Європі ніхто й не думав робити її предметом університетських студій. І він увів передісторію в свої університетські виклади, не зважаючи на те, що це в Росії не було дозволене й не дозволяли зробити катедри передісторичної археології навіть графу Уварову ні в Петербурзі, ні в Москві. Він же, Антонович, зробив це просто, як вступ до історії, що читав протягом року,—його курс починався від палеоліту, в той час як інші історики починали з Рюрика. Через це всі його учні - історики мали цілком іншу історичну методу й погляд на історію Росії, як петербурзькі й московські. У Антоновича історія природно росла з землі й зв'язана з територією, у інших вона була відірвана від свого фундаменту.

На жаль, Антонович уже перед 1900 роком закінчив читати свої лекції, а в 1908 р. помер. А за 40 літ повмирали й усі його учні. Теперішні українські історики не мають нічого спільногого з українською Київською школою Антоновича,—вони вихованці інших університетів, де не було такого розуміння історії в зв'язку з землею. Ми тепер мусимо відродити знову цю нашу питому школу київсько-українську, бо без того самі стратимо ґрунт. У Києві, хоч і російською мовою, але все була своя школа в університеті, були свої люди, свій дух. За кордоном його вже нема, і треба, конечно, щоб ширше українське інтелігентне громадянство зрозуміло

вагу цієї справи, взяло її в свої руки й допомогло в міру сил і можливості. А можливості знайдуться, коли буде зацікавлення й зрозуміння важливості справи.

Отже, я й хочу показати тут дещо цікаве і в зразках самих protoісторичних фактів, і в проблемах, що вони викликають.

ІІ. Доба Геродота.

Геродот цілу четверту книжку своєї історії присвятив якраз нашій території, і розповів тут дуже цікаві нам речі. Він перечисляє багато різних народів на нашій території, а між ними найстарші, здається, були гіпербореї. Ця назва, очевидно, географічна й означає в грецькій мові просто людей, що живуть за відомими грекам північними народами. Цікавим для нас є Геродотове оповідання про двох гіперборейських дівчат, Гіпероху й Лаодику, що принесли дари на острів Делос у святину Артеміді. З неясного виразу, що ці дари були принесені в соломі, можна здогадуватись, що це були обжинкові вінки пшениці та різні овочі, що приносилася в жертву богині урожайності, як і тепер приносяться в нас на Спаса до церкви, щоб освятити їх і вжити потім при засіві. Але, здається, що ці дівки принесли в жертву Деметрі Делоській не тільки плоди землі, але й себе самих, бо залишилися там, при храмі, так би сказати в монастирі до смерті, користалися поважанням і були поховані при храмі, та ще й їхні могили мали велику пошану в греків.

Делосці казали, що перед цими двома дівчатами теж прийшли були дві гіперборейки з подібними ж дарами: Арга Й Оліда (Herodot IV. 33, 34). Покровський¹ пише з приводу принесення цих дарів у пшеничній соломі, що це було щось подібне до пошти, яку Есхіл порівнював із лямпадофорією (Eschil. Per. 299). Їх несли вроčисто з музикою й співами, як уявляли собі це Каллімах і Плутарх (De Mus. 14). Покровський далі згадує про події в Україні в 1921 і 1922 році під час голоду, коли так само передавалися святощі з одного села до другого.

З не зовсім ясного Геродотового оповідання можна однаке зробити такі безперечні висновки. Насамперед, що гіперборейська земля була земля хліборобів і що вона лежала зовсім недалеко від Греції, коли звідтіль могли прийти, або систематично приходити двоє дівчат, під охороною тільки п'ятьох мужчин, що між цією землею й Грецією були близькі стосунки релігійні, бо грецькій богині несли жертви з цієї землі, були спільні богині (жіночі божества). На географічну близькість цієї землі вказує ще й та обставина, що гіпербореї перестали потім посылати людей з дарами, бо з Гіперохою й Лаодикою в Греції лишилися й їхні охоронці, 5 мужів, що чомусь уже не могли вернутися додому

¹ Покровський: Геродот і Арістей. Збірник Багалія, ст. 397, пр. 2.

(може вже їх відрізали скити, що якраз тоді з'явилися?). Але замість цього вони потім передавали ці дари поля з піснями й танцями з села в село, аж поки остаточно ці дари не вручалися храму Деметри на Делосі. Цікаво, що зпочатку ці дари передавалися зо сходу на захід аж до Адрійського моря, а потім їх передавали на південь, насамперед до додонців, ті передають далі вздовж Малійського заливу й переправляються в Евбею, там ці святощі переносять із міста до міста до Кариста, каристяне передать їх на острів Тенос, а теносці на острів Делос (один із цикладських островів, Herod. IV. 33).

Це оповідання про новий звичай знову має перед нами надзвичайно цікавий образ тодішнього життя, вказує власне на спільність релігійних ідей і на розширення хліборобського життя й зв'язаних із ним релігій на широкім просторі зо сходу на захід. Мало того,—воно вказує на певну безпечності і стосунки суходутні між Понтидою й Адріатикою, що ми дійсно помічаємо археологічно на формах ритуальних горшків того часу, власне т. зв. Віляновського типу, що розповсюджено й у нас.

Сам Геродот гіпербореїв уже не знає, — про них він передає з оповідань Аристея про землі, що лежать на північ від берегів Чорного моря. Аристей, здається, брав участь у заснуванні Ольвії (642 р.). Він оповідає про багатьох народів, що жили на північ від Чорного моря й далі на схід, оповідав, що ті народи все жили в постійних війнах між собою, і тільки самі гіпербореї ні з ким не воюють (Herod. IV. 13).

Перед нами, таким чином, вирисовується надзвичайно цікавий образ, що дуже яскраво підтверджується археологічними даними, зібраними від Волги аж до Адрійського моря. Власне археологічні дані показують, що на цілім цім величезнім просторі жило якесь мирне (бо не мало багато зброї в своїх гробах) хліборобське (бо мало досить кераміки), населення. При тім керамічні вироби: миски, горшки, черпаки були доброго виробу, гарної форми, і, що найголовніше, форми досить однакової на цім цілім обширі, форми характеристичної для так званої Гальштатської культури, тобто культури, що центр могутності її був у Гальштаті, в Східніх Альпах, і взагалі в Центральній Європі, а особливо в області середнього Дунаю. Так ця кераміка, це ганчарство, що в кожнім селі вироблялося на місці й без ганчарського колеса, а робилося чи ліпилося просто руками, мало подібні форми на просторі від Адрії до Кавказу. Це показує, що населення цієї області мало не тільки багато спільногго, але й постійні зносини між собою. І ми бачимо, що Геродотове оповідання про Гіпероху й Лаодику яскраво показує, як ці взаємовідносини проявлялися на релігійному ґрунті. (Далі буде).

Проф. Вадим Щербаківський.

КРИТИЧНІ МОМЕНТИ В РАННІЙ ТВОРЧОСТІ Т. ШЕВЧЕНКА.

III.

Другий критичний моме́нт уже в самій поетичній Шевченковій творчості — це роки 1841 (кінець) — 1844. Ця доба виказує якусь павзу, перерву в поетовій творчості. Правда, Шевченко ще продовжував учитись у мистецькій академії і в Брюлова, атмосфера малярська ще не змінилась, а може навіть іще й тісніш оточила поетову душу, заполонивши її, бо тут пішла вже серйозна чисто малярська праця, що вимагала від Тараса ще більшої посвяти й віданості. Але, коли поет уже переміг, то, гадаю, не це було головна причина кризи Шевченкової творчості. В листі до Квітки від 9.II 1841 р. Шевченко тільки констатує, що малярство — то тільки обов'язок, якого він не може кинути, а мусить „везти до краю“ Ці яскраві слова недвозначно показують, що не в малярстві вже перебували всі його творчі задуми, вся властивість його творчого життя, — не в малярстві... Поезія — на першім місці; на її служення перейшов Шевченко; їй віддав своє покликання, талант і душу; вона заполонила його всього по береги. Але, не дивлячись на таку віданість поетичній творчості, все таки якось розколина в творчім Тарасовім серці відбулась. Де ж, після такого піднесення в „Кобзарі“ до 1840 р., після такої надхненої й титанично-героїчної поеми, як „Гайдамаки“ 1841 р., після низки інших поезій того ж 1841 р., — раптом із кінця останнього й через цілий 1842 рік припадає, хоч і прекрасна, але тільки одна поема „Гамалія“, а на 1843 рік — сама „Розрита Могила“. І тільки р. 1844, що дав українській літературі аж вісім творів („Чигирин“, „Сова“, „Дівичні ночі“, „Сон“, „Хустина“, „Чого мені тяжко?“, „Заворожи мені, волхве“ (Щепкіну), „Н. В. Гоголю“), показує, що Шевченко з творчої кризи почав вибиватися й переходити на нову літературно-творчу путь, стилістично й ідеологічно перестроївші свою кобзу. Але приглядаючись пильніше до павзи 1842 і 1843 р.р. зокрема, я спостерігаю в їхній творчій властивості певну різницю. Це два психологічно різні етапи творчості.

В кінці 1841 р. 8 грудня Шевченко пише до Квітки-Основ'яненка: „Вибачайте, батечку,—що найшлося, те й посилаю, а „Ганнусю“ сьогодні нашвидку скомпонував та й сам не знаю, чи доладу, чи ні. Подивіться ви на неї гарненько та й скажіть щиру правду. Як побачите, що вона дуже безецна (бо вона мені так здається), то не давайте й дрюкувати. Нехай іде, відкіль взялася“. Ми не знаємо, що то був за поетів твір, але в ньому і з нього починається оте поетове нездоволення своєю творчістю. Шевченко не знай-

шов відповідного вислову й просить твір вернути, коли не підйде й кореспондентові. Дійсно, ця перша пісня так і не побачила світу.

Я далі в тім таки листі Шевченко подає таке: „Ще посилаю вам кацапські вірші своєї роботи. Коли доладнє що, то дрюкуйте, а коли ні, то закуріть люльку, коли люльку курите. Це, бачте, пісня з моєї драми „Нев'єста“, що я написав до Вас, трагедія „Никита Гайдай“. Я перемайстрував її в драму. Я ще одну драму майструю—назоветься „Слѣпая Красавица“. Не знаю, що з неї буде; боюсь, щоб не сказали москалі „ташваіт суget“, бо вона, бачите, з українського простого биту. Ну, та цур їм, москалям“. З цих Шевченкових слів можна зрозуміти, що 1) Шевченко взявся за цілком новий жанр поетичної творчості; 2) цей жанр почав розробляти по-російськи. Досить уже ці дві причині, щоб зрозуміти, що перевівши свою творчість на нові формально-композиційні основи та ще й у чужій мові,—поет мусів так напружити свої творчі сили, пережити такі „муки слова“, що вони безперечно відбилися глибоко кризою на всій його поетичній творчості того часу. Дійсно, таку переміну Шевченко мусів глибоко пережити: „Переписав оце свою „Слѣпую“ та й плачу над нею. Який мене чорт спіткав і за який гріх, що я оце словідаюся кацапам черствим кацапським словом. Лихо, брате атамане; сй-Богу, лиxo! Це правда, що окроме Бога і чорта в душі нашій єсть ще щось таке, таке страшне, що аж холод іде по серцеві, як хоч трошки його розкриєш. Цур йому! Мене тут і земляки, і не земляки зовуть дурним. Воно правда; але, що я маю робить, хіба ж я винен, що я уродився не кацапом, або не французом. Що нам робить, атамане брате: прать против рожна, чи закопатися заживо в землю? Не хочеться, дуже не хочеться мені дрюковати „Слѣпую“; але вже не маю над нею волі. Та цур їй! Я обридла вона мені“¹. Я далі Шевченко додає: „Скомпонував я ще драму чи трагедію в трьох актах. Зоветься „Данило Рева“. Не знаю, що з нею буде, бо ще й сам не читав. Прочитаємо вдвох, як приїдете...“¹. Я в лютому 1843 р. до того ж Кухаренка Шевченко пише: „Скомпонував ще я маленьку поему „Гамалія“. Дрюкують у Варшаві. Як видрюкують, то пришлю. (Скомпонував) і „Назара Стодолу“, драму в трьох актах. По-московському. Буде на театрі після Великодня“. З цих скupих повідомлень самого Шевченка можна зрозуміти приблизно таку його творчу ситуацію. Шевченко, з одного боку після суверіх нападів російської критики за його українські поезії, переживав певну творчу драму. Про це багато згадок знайдено в самих творах поетових та в його листах до приятелів.

¹ Лист до Я. Кухаренка від 30.IX 1842 р.

лів, і його різкі та нервозі відповіді про небажання писати про Парашу... султан, паркет, шпори; хай він і мужицький поет — усе ж таки поет, і йому більш нічого не треба! Але десь у глибині душі підо впливом, мабуть, зросійщених земляків своїх, зокрема Гребінки, Тарновського й інш., поет таки наважується щось почати й по-російському. Але що? На втерті теми, з заїжденою фабулою поет наперед відмовляється щосьrozпочати. Але біс та оте в його душі „щось таке, таке страшне, що аж холод іде по серцеві, як хоч трошки його розкриєш”, намовляють його спробувати й на російській мові. І Шевченко, як завзятий театрал¹, як знайомий, через відомого перекладчика театральних п'єс на сцену і театрала Елкана, що мав різні ходи до адміністрації й режисури імператорських театрів у Петербурзі, з театральними впливовими колами й артистичним світом, а може й за порадою впливових друзів, уявив собі перспективу бачити свої п'єси на сцені Олександрійського театру, і підо впливом такої привабливої перспективи, що могла й захопити молодого поета,— а він малював собі ідею показати сучасну й минулу Україну перед очі широкої публіки „Сєверной Пальміри”, — підо впливом усього цього Шевченко звертається до нового жанру—до історичної й побутової мелодрами, тоді дуже популярної в цілій Європі, з чисто українською тематикою. І Тарас з ентузіазмом заходився творити цей для нього новий жанр.

У своїх споминах А. Козачковський про цю добу Шевченкової творчості пише: „Із написаних ним у той час творів на російській мові я пригадую прекрасну віршовану повість „Слѣпая“, написану бурхливим, надхненим віршом, і мелодраму в прозі „Невѣста“, якої зміст віднесено до доби гетьманства Виговського—зразок неперейнятого мистецтва, що нещастило й Основ'яненкові відлати місцевою російською мовою побут України з повним додержанням зворотів рідної мови й народного характеру дієвих осіб“. З цих слів Шевченкового приятеля й свідка цього цікавого періоду поетової творчості впадає в очі, що замість мелодрами „Слѣпая Красавица“ Шевченко написав відому нам поему „Слѣпая“. Перший твір у новім жанрі й чужою мовою не вийшов щасливо, і Шевченко мусів цю саму тему обробити в уже відомім йому жанрі — поеми-повісті. Вже з листів поета до Кухаренка можна бачити, скільки ця перша спроба принесла авторові неприємних творчих хвилин з-за самого того, що він мусів „сповідатися кацапам черствим кацапським словом“; Шевченко сам мусів пережити велику драму, але драми не

Див. про це П. Рулін: „Шевченко й театр“, „Шевченко та його доба“, Київ, 1925, т. I.

скомпонував; жанрові, а особливо національно-мовні труднощі давали йому відчути якесь приниження національної гідності в цій літературній сповіді. Розійшовшись із своїм власним сумлінням, Шевченко відчув докори його, що розкрили перед ним трагічну боротьбу Божого з диявольським і гріховним. Коли ж поему викінчив, то не хотів її і друкувати, й вона, хоч появилась друком, але більше як через 20 років по смерті поетовій, аж 1886-го року.

Далі поет задумує писати трагедію „Нікита Гайдай“, але цієї трагедії залишилось кілька уривків—патетичних і неприродних для інтимного лірика декламацій. Отже й ця п'єса не повелася поетові. Тоді Шевченко ту саму тему переробляє на драму прозою під заголовком: „Нев'єста“ що її викінчену бачив А. Козачковський. Це перша викінчена драма. Другою викінченою драмою була „Данило Рева“, що поет написав її до 30.IX. 1842 р. і нарешті 1843 р. Шевченко викінчив драму „Назар Стодола“. Але ні одна з цих драм не заховалась, крім уривків із твору „Нікита Гайдай“ і немає жадних слідів у „Центральн. бібл. Александр. Театру“ і в „Архіві імператорських театрів“, щоб хоч одну свою драму Шевченко передав для поставлення на сцені театру. „Взагалі, на думку П. Руліна, якось дивно ставився Шевченко до всіх своїх драматичних спроб: він швидко компонував свої п'єси, і так само швидко їх кидав і про них забував. Може бути, йдучи в своїх драматичних спробах шляхами тодішніх драматургів, що здебільшого ставились до справи по-ремісницькому й не дуже то багато клопоту завдавали собі з своїми п'єсами, не задовольнявся він проте й своїми власними виробами, що були для нього чимсь випадковим і неорганічним. До того ж, не зв'язаний професіонально з театром, не мав він сили й змоги ці п'єси ґрунтовно переробити й опрацювати“¹.

Чи справді таке ремісницько-легковажне відношення поетове спричинилося до того, що ми жодної з цих п'єс не маємо? На мою думку, не ці причини треба ставити на перше місце в нещасливій Шевченковій драматичній творчості, а його душевну боротьбу й шукання драматично-композиційних засобів і стилю в російській мові. Новий жанр, новий стиль, нова літературно-поетична проблема й до того чужа мова², — все це вимагало великої праці й цілковитої відміни у творчій психіці, — оце була та головна причина, чому ці п'єси не вийшли на добре; а друге, й може найго-

¹ П. Рулін „Драматичні спроби Т. Шевченка“. Зб. „Шевченко“ Київ, 1921 р.: а також „Листування“, вид. У В. Н. т. III., див. примітки до наведених листів поета до Кухаренка.

² До цього треба ще додати, що літературної російської мови Шевченко глибоко не знат, як це показує Проф. І. Огієнко в своїх статтях про Шевченкову мову; див. „Рідна мова“ 1934 р. ст. 439-442 і далі.

ловніше, Шевченко мусів писати по-російському, що ставило поета в особливо тяжкі умовини засадничих мотивів; і це була основна причина, чому поет поставився негативно до своїх випадкових у цілому поетичному доробкові дітей. Але з тієї доби заховалися поеми „Слєпая“ і „Тризна“. Щодо першої, то вона заховалась цілком випадково. „Тризна“ заховалась тому, що була написана на певний випадок: на спомин про 9 листопада 1843 р. і присвячена була кн. Варварі Рєпніній. І даремне силкуються доказати, ніби Шевченко володів однаково у своїй творчості й українською мовою, і російською. Ні, таке твердження цілком помилкове, бо всі спроби писати цією мовою драми — були даремною працею і „пропащим часом“ у житті поетовім, бо рр. 1841, особливо 1842 й почасти 1843 можна вважати викресленими з творчості Шевченка.

Таким чином, ця доба в Шевченковій творчості була критична й переходова. Витратив поет багато енергії, пропало багато творчих задумів, творчих шукань нових літературних проблем; але, завдяки тому, що, з намови при'ятелів, усе це поет мусів говорити по-російському, — все це й було засуджене самим автором на загибель. Тільки поема „Слєпая“ й „Тризна“ та уривки драми „Нікита Гайдай“ — живі свідки того сумного часу змагань і боротьби за опанування „честивим кацапським словом“, що ним пробував поет перед росіянами сповідатися (безперечно з своїх найінтимніших творчих і ідейних думок про Україну). І поет таки й залишився тільки „мужицьким поетом“ — великим, геніяльним. Не дивлячись на таку остаточну з цього періоду заспокоюючу думку. — все таки всі ті творчі чужерідні спроби Шевченкові принесли йому дуже багато духових страждань і пропащий 1842 рік, бо одна тільки „Гамалія“ поетові слави не збільшила...

IV.

Вийшовши щасливо з цієї кризи 1842 р., Шевченко на початку весни 1843 р. поїхав в Україну і побачив її в найреальнішим вигляді. За 14 літ його відсутності Україна нічим не змінилася на ліпше: ті ж селяни-кріпаки, ті ж пани, що чавили свій народ; особливо старалися свої ж таки землячки... Таке страшне видовище, така руїна, що Шевченко побачив, справжня розрита могила справили на поета таке глибоке враження, що Шевченко прийшов до себе тільки восени й спромігся тільки на один твір: „Розрита могила“, де може найяскравіш представив образ сучасної йому України, — зруйнованої й сплюндрованої; замість української інтелігенції — німці й перекинчики, що сплюндрували Україну. І перед поетом повстала дилема, як бути далі з його твор-

чістю? Що робити? Чи молитись, чи журитись, чи тім'я розбити?! Отже доходив до відчаю, до розлуки і навіть до самогубства („чи тім'я розбити?”). Ці глибокі Шевченкові переживання, його настрої, думки, його відчай і пророчі прогнози найглибше й найкраще змальовані в тих 8 поезіях, що він написав р. 1844-го в Москві й Петербурзі, прийшовши трохи до себе. Але ці поезії розпочинають цілком нову проблему його творчості, його концепції, новий образ, новий стиль і поетику. Коли „Розрита могила“ нова тільки тематикою, то поезії 1844 і 1845—цілковито нове поетичне слово.

За 1842 рік, перейшовши вищезазначену кризу, Шевченко відійшов від стилю „Кобзаря“ й „Гайдамаків“, відійшов від титаничної боротьби тільки з поляками та турками, відійшов від ідеалізації російського уряду, що ще так бреніла в „Гайдамаках“ (ніби то цариця Катерина помогала гайдамакам) і цілий свій гнів звернув якраз проти російського режиму. Цілком нова тематика, що відтягнула поета від попередньої тематики й скерувала на минуле, сучасне й майбутнє у взаєминах і боротьбі російсько-українській. Поет побачив повну руїну, знищення активних сил української інтелігенції, відчув себе й цілий український народ безбатькими. В його творчій уяві повстають біблійні образи, аналогія з становищем жидівського народу, що огинувся на ріках вавилонських; поет уявив себе, як пророк Ієзикіль, у пустині, наповненій трупом, і загадав собі цих мертвяків розбудити, воскресити, наляти в їхні загноєні зрадою жили нової, свіжої, козацької крові; поет підняв на свої плечі величезну місію відродити народ, піднести націю, якимсь іще незнаним словом розбудити до боротьби за визволення; відчув себе, як той біблійний пророк, післанцем до народу, щоб закликати їх до відродження. Підо впливом цього пророчого, навіть Мойсеєвого післанництва, в його голосі залунав новий тон пророцої проповіді, апостольського послання. Забреніли нові, ще незнані тони в його ліриці: або глибокий ліричний плач:

Чого мені тяжко? Чого мені нудно?
Чого серце плаче, ридає, кричить,
Мов дитя голодне

або сміх через слізи, як „Сон“, „Кавказ“, або Ювеналівський сарказм („Посланіс“, „Єретик“, „Великий льох“), або біблійна пересторога й погрози: „Настане суд...“, або глибока національна псальма, або Нагорна євангельська проповідь. Коли рівняєш цей величний, монументальний стиль, цю стихійну Мойсеєву мову, цю містеріяльну трансцендентну теургічну дію з стилем і композицією попередніх Шевченкових творів, переконуєшся, яка глибока мусіла бути криза в його творчій душі, щоб так переродитись і так революційно викресати нове поетичне слово, нову вроочисту пате-

тику. Читаєш „Три літа“ — ніби ті самі думки... але й не ті: цілком нові поетичні цінності, до того часу незнані; ці думки глибоко конструктивні; коли б їх не було, не було б, мабуть, і Кирило-Методієвського Братства; не було б цілого тодішнього руху, що виллявся в цілком новий образ відродження, під новим гаслом „Молодої України“ Патетика стилістична цієї збірки „Три літа“ сuto романтична; але романтизм її не тільки національний і естетичний першого періоду. Цей романтизм глибоко філософічний і трансцендентний, що опрацьовує найактуальнішу проблему романтизму, проблему трагічного в історії поневоленого народу та його теософічного покликання здійснити історичну місію: „камень, єго же небрегоша зиждущій, той будеть во главѣ угла“

Проф. Леонид Білецький.

АРХЕОЛОГІЯ ЄВХАРИСТИЧНОГО КУЛЬТУ.

Вище на ст. 8-й уже сказано, що з межі I та II віків маємо дуже важливий документ поганського походження, що подає деякі відомості про богослужбове життя перших християн, а саме — лист Віфінського проконсула Плінія Секунда, чи Молодшого, до імператора Траяна (111 — 114 р.р.). Виконуючи Траянове доручення розслідити, чи життя християн не має чого протизаконного, Пліній доносить імператорові: *Adfirmabant (Christiani) autem hanc fuisse summam vel culpaे vel erroris, quod essent soliti statо die ante Iucem convenire eamque Christo, quasi Deo, dicere secum invicem... Quibus peractis in ore sibi discedendi fuisse rursumque coedundi ad capiendum, promiscuum tamen et in poxium* („Вони—християни—клянуться, що вся провина їхня чи помилка в тому, що вони мають звичай сходитися певного дня вдосвіта й співати поперемінно один із одним пісню Христові, ніби Богові. Виконавши це, вони звичайно розходились, а потім знову збирались, щоб прийняти поживу, звичайну, правда, й невинну“)¹.

З коротких відомостей Плінія можна вивести, що християни мали подвійні збори: ранні чи досвітні зо співом гімнів, і, зокрема, гімна Христові, як Богові, та денні чи — як звичайно думають — вечірні, що відбувалися для прийняття поживи. Беручи на увагу апологетами засвідчений факт, що виконання Агапи й Євхаристії давало поганам привід обвинувачувати християн, ніби вони на своїх вечерях

¹ Plinii Caecili Secundi Epistolarum libri decem, lib. X, epist. XCVII. C. Kirsch: Enchiridion Fontium Historiae Ecclesiastice antiquae, ст. 23. Плінієвого листа подає Тертулліян (Апол. 2) та Євсевій (Церк. іст. III 33).

забивають дітей і впиваються їхньою кров'ю¹, зовсім правдивим буде бачити в виразі: „для прийняття звичайної й невинної поживи“ виправдування від таких обвинувачень християн, а також вказівку на Агапу й Евхаристію, що за нею йшла; зазначається при тім уживання на Агапах скромної пісної поживи, що в II та III вв. звалася „невинною“. „Певний день“ належало б розуміти, як вказівку на неділю.

Плініїв лист уважається за останнє свідоцтво про виконання Евхаристії ввечері, письменники дальших віків свідчать уже про перенесення її на ранок та про виконання її на досвітніх зборах².

Поскільки короткі відомості про Евхаристію Апостольських Мужів і Плінія, постільки докладно оповідає про Таїнство Св. Мученик Юстин; його перша апологія — це одне з найважливіших і істотніших джерел розвитку Евхаристичного Культу.

У 65, 66 і 67 розділах першої Апології Св. Юстин дає не тільки опис самого порядку Евхаристії, але й вияснення значення й важливості цього Таїнства, оповідаючи: „Ми приймаємо це (Евхаристію) не як звичайний хліб чи звичайне пиття, але, як і втілений за словом Божим Ісус Христос, Спаситель наш, мав тіло й кров для спасіння нашого, так, за нашою наукою, ѿ ця Евхаристична пожива, що від неї через перетворення годується наше тіло й кров, молитвою слова, що від Нього (εὐτύχει λόγον τοῦ πάρ'. αὐτοῦ), є тіло й кров Того втіленого Ісуса“³. Вираз: εὐτύχει λόγον τοῦ πάρ'. αὐτοῦ натякає на існування тоді особливої молитви освячення хліба й вина, що з'єднувана була з вдячними молитвами, але різнилася від них⁴.

Апологія Св. Юстіна дає можність зазначити вже відому переміну стосунку Евхаристії й Агапи, що повстала в другій половині II-го віку, а саме: 1. Юстин не згадує вже про трапезу, характерну рису Агапи, 2. говорить про християнську добродійність, цебто про поміч бідним від багатих, а це вважається за вказівку на Агапу, що на той час мала вже чисто благодійний характер.

¹ Про це свідчить, напр., Юстин Мученик „Забиваючи людей, ми виконуємо таїнство Кроноса, упиваючись, як кажуть, кров'ю, наслідуємо те, що ви робите ідолові, якого шануєте“ (Апол. II, розд. XII, 5). Ясніше й докладніше передає цей наклеп Мінуетій Фелікс: „Кажуть, що тому, хто посвячується в їхній (цебто християнській) громаді, дається дитина, покрита мукбою для обману недосвідченого: обманений мукбою, на предложення зробити невинні вдарі, наносить глибокі рани, що й чинять дитині смерть, а тоді — о нечестя! — присутні з жадобою п'ють його кров і навперебій деруть його члени“ („Oratius“ IX 5).

Апологія I, розд. 66, 2.

Александръ Петровскій: Апостольская литургія Восточной Церкви, СПБ., 1897, ст. 244 — 249.

³ Александръ Петровскій: Ор. сіт., ст. 92 — 95.

В опису Євхаристії Св. Юстин цитує місця з Луки ХХII. 19 – 20 і Матвія ХХVI, 28, а по тому оповідає: „В т. зв. День Сонця бувають у нас збори до одного місця всіх мешканців міст і сіл, і читаються, скільки час позволить, спомини (ἀπομνήσεις) Апостолів і писання (γράψαται) Пророків. Згодом, коли читець перестане, Предстоятель навчає й закликає наслідувати тим гарним речам. Потому всі разом устаємо й молимось. А коли скінчимо молитву, тоді приносять хліб і вино та воду, і Предстоятель також посилає молитви й подяку, скільки може, а нарід радісно відповідає: амінь. Нарешті, йде роздача й розподіл усім того, що стало Євхаристією, а відсутнім посилають її через дияконів“¹. Із Юстинового опису бачимо, що порядок Євхаристії в другій половині II-го віку розвинувся майже в повну Літургію, що складалася з таких частин: 1. збори вірних, 2. читання Євангелії, 3. читання пророцтв, 4. наука Предстоятеля чи проповідь, 5. загальна молитва, 6. принесення дарів: хліба, вина й води, 7. евхаристична молитва, 8. переломнення й причастя. Без сумніву, головною річчю недільних зборів була власне Євхаристія.

На кінець II го віку припадають вістки про Євхаристію Св. Іринея Ліонського, що в своїм творі: „Проти єресей“ коротенько згадує й про Таїнство, кажучи: „Як земний хліб, по прикладанні над ним Бога, не є вже звичайний хліб, але Євхаристія, що складається з двох речей, — земного й небесного; так і тіла наші, приймаючи Євхаристію, аже не тлінні, маючи надію воскресення“². Але цей Іринеїв текст для дослідника евхаристичних джерел має велике значення, бо вказує на існування епіклези, цебто прикладання Св. Духа, що на кінець II віку увійшло вже до складу чину Євхаристії. Підтвердженням цьому служить і вказівка Св. Іринея на те, що гностик Марк, „удаючи, ніби виконує Євхаристію над чашами, наповненими вином, і, занадто довго розтягуючи слово прикладання (τίνει τις επικλέως), робить те, що вони здаються багряними й червоними, чому й думають, ніби до його чаши, силою його прикладання, Найвища Благодать проливає свою кров“³. У цім таки творі Св. Іринея є вказівка на читання Св. Письма під час чину Євхаристії, на виголослення проповіді й спів гімну, цебто на існування тих самих елементів чину, що їх згадує й Св. Юстин.

Ibidem, розл. 67, 3 – 5. В 65-м розділі Св. Юстин також описує порядок Євхаристії, що складалася з таких частин: 1. загальна молитва, 2. поцілунок спокою, 3. приношення хліба й вина (χράζω — мішанина хліба й вина), 4. подяка (εὐχαριστία), що по ній народкаже: амінь, 5. причастя.

¹ Проти єресей, IV, 13,5.

Там само, I, 13, 2. Звідси, між іншим, бачимо, що Євхаристія виконувалась тоді на червонім вині.

Відомості про Євхаристію в Тертулліяна і Св. Клиmenta Олександрійського мають так само уривковий характер, хоч трохи повніші, як у Св. Іринея Ліонського. У першого знаходимо їх у творах: „Апологетик“, „Про молитву“, „Про піст“, „Про душу“ й ін.. у другого — в „Строматах“ і „Педагозі“.

Дуже цінні відомості подає Тертулліян про склад Агап, зазначаючи їхню відносну розкіш та, головне, на їхній порядок і виконання: Агапи відбувалися вночі при запалених світильниках, з миттям рук, співом гімнів, з виголошенням проповідей і молитвами¹. Про час виконання Євхаристії Тертулліян у праці „De eucaristia missum“, розділ III, пише: „Таїнство Євхаристії, що його наказав нам Господь за Вечерею, ми споживаємо на зборах удосвіта“. У праці „Adversus Marcionem“ (IV, 40) Тертулліян вказує на Христові слова встановлення на Тайній Вечері, по молитві й благословенні, кажучи: „Acceptum panem et distribulum discipulis, corpus illius suum fecit, hoc est corpus meum discendo“ („Узяв хліб і поділив учням і створив його Своїм Тілом, проказуючи: це Тіло Мое“).

Богослуження за Тертулліяном складалося з двох головних частин: 1. Богослуження для тих, що готувалися до хрещення („оглашенні“) й каялись, і 2. Богослуження для вірних. Перше в складі своїм мало: читання Св. Письма, гомілія, моління (прохання), а друге: молитви, поцілунок спокою, возношення хліба й вина при виголошенні: „*Ан*т_у*фіз* та_с *хардіх* (Sursim ergo, Догори піднесімо серця), трисвяте, освячення, молитви за спочилих і Господня Й Причастя.

Треба зазначити ще одну подробицю: за час Тертулліяна вірні приймали Св. Євхаристію натще. Про це можна думати з цих слів Тертулліянових, звернених до християнки, що вийшла заміж за поганина: „Чоловік твій не знатиме, що споживаєш тайно натще, а коли б і побачив хліб, то й так не знатиме, чим він є в істоті“ (Ad Ichagem II, 5).

Розвиток чину Євхаристії в Клиmenta Олександрійського зазначений не так докладно, як у Тертулліяна, проте головніші його частини в „Строматах“ та в „Педагозі“ бачимо дуже виразно. Уесь чин за Климентом складався з тих таки основних частин, як і в Тертулліяна, а саме: читання Св. Писання, проповідь; моління (прохання), поцілунок спокою, возношення хліба й вина, посвячення, переломлення Й Причастя.

Аналіз чину Св. Євхаристії кінця II-го й початку III-го віку (Тертулліяна й Клиmenta часом їх життя можна поставити на порозі II й III віків: ці письменники зафіксували

в своїх працях спробу церковної практики II віку й дали основу для розвитку її в III-м) дає можливість виводити, що годі розвиток Євхаристичного чину й цілої Літургії йшов по всіх частинах християнського світу загальною колією: Літургію правила тоді майже однаково й ув Африці, і в Римі, і в Олександрії, і в Сирії: скрізь Літургія складалася з трьох основних частин: підготівна чи проскомідія, повчальна (пізніше її названо Літургія оглашених) і, накінець, евхаристична (або Літургія вірних).

Треба ще зазначити особливий стосунок Св. Климента Олександрійського до Агапи, бо її стан на початку III віку був сильно захитаний. У своїх творах Св. Климент дає досить повний огляд зовнішнього боку чину Вечері Любови, бажаючи виправдати цю найдавнішу апостольську установу від нападок і обвинувачень у ніби нечесній поведінці деяких християн на Агапах, у присвоєнні „гулянкам, що пахнуть смаженим лоєм та супами“, назви Вечері Любови чи Агапи. Тоді, певне, почався вже занепад Агапи, і часто „здиркуваті“ прикривали цим іменем свої непристойні гульбища. Осуджуючи це явище, Св. Климент у своїм „Педагозі“ подає вияснення глибокого внутрішнього значення Агап, кажучи: це — „прекрасна спасенна установа Логоса. Агапи справді небесна пожива, пир Слова. Радість вечірньої любови, через участь у них багатьох, впливають на любов оживляюче, вони передчуття вічної радости. Що власне так треба брати удел ув Агапах, видно це з того, що при цьому ми приймаємо поживу Христову“². В другому місці Св. Климент розповідає про „виспівуванняй прославлення Бога“³ за Вечерею Любови. Варто звернути увагу на вищеподані слова: „ми приймаємо поживу Христову“; деякі вчені (Бігг, Соколов, а за ними Й Скабалланович) думають, що Агапа ще за часів Клиmenta з'єднувалась із Євхаристією. На мою думку, дуже сумнівно, щоб „Святе Святих“, — Євхаристія, про якої занепад ніде й ніколи історія нічого не знає, була ще тоді з'єднана з Вечерею Любови, що переживала тоді свою кризу (це підтверджує Й Климент, що пильнував затримати цей занепад, і дальша історія, що стверджує остаточну кризу Агапи в IV і початку V віку).

В III віці чин Євхаристії мало різнився від практики II-го віку. Як і Ориген, представник Олександрійської школи, так і Св. Кипріян Карthagенський, представник північної Африки, в численних своїх творах зазначають ті ж основні моменти чину, що відомі нам і з творів письменників II в. Той сам поділ Богослуження на підготівне (проскомідія),

¹ „Педагог“ II, I.

² Там само.

Стром. VI, 11.

повчальне (для оглашених — читання Св. Письма, навчання, моління) і евхаристичне.

Ориген подає нам деякі деталі про Агапи, що мають уже головно поминальний характер: „Коли чинимо пам'ять їх (упокоєних), закликаємо благочестивих разом із священиками й однако з клиром гостимо вірних; при цьому нагодуємо білних і немаючих, удів і сиріт, так щоб наше свято було на спомин та впокоєння душі”¹.

Св. Киприян Карthagенський подає зовсім ясну вказівку на відокремлення Евхаристії від Агали й перенесення першої на ранок. Виступаючи проти звичаю деяких єретиків (напр., евіонітів, маркіонітів, енкратитів і ін.), а саме — проти вживання для Евхаристії самої тільки води, Св. Киприян дає таке вияснення цього питання: „Дехто, певне, спокушається тією думкою, що хоч ранком і приноситься сама вода, проте ввечері, коли ми приходимо на трапезу, ми приносимо розбавлену чашу. Але на час вечері ми не можемо скликати всього народу, щоб виконати правдине Таїнство (*Sacramenti veritatem*) в приявності цілого братства. Правда, Господь не ранком, але по вечері подав змішану чашу. То чи вже ж і ми повинні святкувати Вечерю Господню по вечері й давати розбавлену чашу приявним на зборах? За Христом треба принести жертву ввечері, щоб самим часом показати й захід, і вечір світу... А ми святкуємо воскресення Господнє вранці”

У тім самім листі до Цельсія Св. Киприян підкреслює необхідність конечно зберігати обряд Тайної Вечері, а, головне, повторення Спасителевих слів при установленні Св. Евхаристії: „*Calicem sub die passionis accipiens, benedixit et dedit discipulis suis, dicens: bibite ex hoc omnes. Hie est enim sanguis novi testamenti, qui pro multis effundetur in remissionem peccatorum*” („Напередодні Своїх мук узвівши Він чашу, поблагословив і дав Своїм учням, кажучи: пийте з неї всі. Це Кров Моя Нового Заповіту, що проливається за багатьох для визволення з гріхів”²). У тім же листі Св. Киприян свідчить про існування осібної молитви, що її читає Предстоятель по освяченні Дарів, а в ній ясно лавався спомин про муки й Спасителеву смерть. Молитва ця названа їу́ріу́тіс (спомин, *anamnesis*).

У листі до Доната, розліл 16, дається опис Агапи, що (як підтверджують і Тертулліян, і Климент Олександрійський) супроводилась співом псальмів. Із творів Св. Киприяна можна винести повну уяву про порядок чину Евхаристії, що складалася з читання Св. Письма, моління, посвячення, анамніси, молитви за впокоєних і Господньої і, нарешті, Причастя.

¹ На книгу Іова, 3.
Лист 63, до Цельсія.
Там само.

Закінчивши огляд письменників III віку, перейдімо ще, накінець, до осібної групи творів невідомих авторів, творів церковно-канонічного характеру, а саме: „Апостольських Постанов“, „Завіту Господа нашого Ісуса Христа“ і ін. подібних. На жаль, не маємо тут місця докладно подавати численні дані про Евхаристію й Агапу, що їх мають ці цінні твори III віку (остаточного погляду на час їх повстання ще нема). Обмежуємось тільки короткими замітками.

Агапу описують: „Завіт“, „Канони Іполіта“ й „Канони Єгипетські“. Найкоротший опис подає перший пам'ятник, що має декільки сторонніх заміток із термінами, не завжди зрозумілими для нашого часу, але добре відомими тогоденикам. Як „Завіт“, так і „Апостольські Постанови“ дають досить докладний малюнок чину Евхаристії, що розвинувся на кінець III віку вже дуже широко. Опис самих обрядів, священнодій — досить короткий, але тексти молитов подані повністю, а своїм розміром вони дуже широкі, що свідчить про їхню давність (пор. Дієхуї). У цих творах невідомих авторів знаходимо дані не тільки про саму Евхаристію, але й про цілу Літургію, що складалася з низки священнодій, які йшли в повній послідовності та порядку. Найкоротший чин Літургії дають „Єгипетські Постанови“. Крім елементів Літургії, згаданих вище, знаходимо там епіклезу, цебто прикладання Св. Духа на Дари, благословення єлея й сиру, вознесення Дарів, вдячні молитви по Причасті, благословення й відпуст. Найдокладніший і найповніший чин подають „Апостольські Постанови“ та „Завіт“. У цих пам'ятках маємо вже ектенії (єпископська та дияконська), перелік діл Господніх чи т. зв. префакція. Звичайно, центральне місце займає епіклеза, що в „Завіті“ звернена до Пресвятої Тройці.

Подадемо тут ці епіклези. Ось із „Апостольських Постанов“ (VII, 12): „Згадуючи Його муки й смерть, і з мертвих повстання, і на небо зшестя, і будучий Його другий прихід, коли прийде Він із славою й силою судити живих та мертвих і подати кожному по ділах його, приносимо Тобі, Цареві й Богові, як Він установив, хліб цей й чашу цю, дякуючи Тобі, що Ти вчиниш нас достойними стати перед Тобою й святу дію чинити Тобі, і молимо Тебе, щоб милостиво споглянув на ці Дари, що перед Тобою, Найщасливіший Боже, полюбив їх на честь Христа Свого й послав на жертву цю Духа Свого Святого, свідка мук Господа Ісуса, щоб Він показав хліб цей Тілом Христа Твого й чашу цю — Кров'ю Христа Твого, щоб причасники цього зміцнилися в благочесті, одержали визволення з гріхів, позбавилися диявола й лести його, наповнились Духа Святого, стали достойні Христа Твого, отримали життя вічне, бо Він примирив Тебе, Владико й Вседержителю. Ще молимось, Господи, й про Святу Церкву Твою, що від краю й до краю, що Ти

зібрав її дорогоцінною Кров'ю Христа Твого, щоб Ти зберіг її міцною й непорушною до кінця віку, і про ціле єпископство, що правильно навчає слово правди. Ще молимо Тебе й за мене найменшого, що приношу Тобі, і за все священство та дияконів і за цілий клир, щоб ти, умудривши, всіх наповнив Духом Святого".

Епіклеза з „Завіту“ (I, 23): „Приносимо Тобі цю подяку, Споконвічна Тройце, Господи Ісусе Христе, Господи Отче, що перед Тобою всякий твір і вся природа дріжить, утікаючи в себе, Духу Святому, ми принесли це пиття й цю поживу Святости Твоєї (*adfer potum hunc et escam hanc sanctitatis tuae*), зроби (*fac*) так, щоб воно було нам не на осуд, не на осудження чи на знищення, але на зцілення й підтримку нашого духа. Так, Боже, дай нам, щоб через ім'я Твоє відбігала кожна думка про невгодні Тобі речі. Господи, зроби, щоб кожна погордлива думка могла бути вигнана з нас Твоїм іменем, записаним в середині завіси Твоїх небесних Святинь, іменем, що почувши його, ад обезумів, глибина (темнота) розірвана, духи вигнані, дракон розбитий, невір'я викинене, непослух поборений, злоба здавлена, зависть бездіяльна (не працює), пиха осуджена, скупість викорінена, чванливість минає, пиха принижена, усякий корінь зла знищений. Тому дай, Господи, очам нашим бачити Тебе, згадуючи Тебе й служачи Тобі, маючи свою долю в Тобі одному, Сину й Слово Боже, що Йому все підлегле. Підтримай до кінця тих, що мають Дари пророчі, зміцни тих, хто має Дари зцілення, зроби сміливими тих, хто має силу мов, навчи тих, хто працює в слові навчання. Піклуйся про тих, хто завжди виконує волю Твою, відвідай удів і сиротам допоможи. Пам'ятай про тих, хто спочив у вірі, і подай нам насліддя з Св'ятими Твоїми, обдаруй нас силою бути Тобі вгодними, як вони вгодні Тобі. Наставляй народ у праведності й освяти всіх нас. Але дай, Боже, щоб усі, хто бере участь і приймає їх, Святих (Таїн) Твоїх, могли бути одне з Тобою, так щоб вони могли бути переповнені Духом Святым для закріплення віри в правді, так, щоб вони могли завжди приносити Тобі й Твоєму укоханому Синові Ісусові Христові хвалу, що через неї Тобі слава й сила з Духом Твоїм Святым на віки віків“.

Ми обмежились тут наведенням основних євхаристичних молитов, епіклез, тільки двох найхарактерніших творів, „Завіту“ й „Апостольських Постанов“. Більш-менш подібні дані про Євхаристію знаходяться й по інших таких творах, напр., у „Канонах Іполіта“, де нема повного тексту Літургії, але є вказівка на принесення дияконом дарів і положення на них руки єпископа й пресвітерів із виголошенням відповідної молитви; те саме й у „Єгипетськім Церковнім Уставі“.

„Ефіопський Церковний Устав” подає Евхаристичний Канон уже повно.

Особливої уваги заслуговує ще опис храму, що його дають „Постанови” й „Завіт”, але про це буде мова потім.

Ось такі письменні свідчення про Св. Евхаристію за перші три віки християнської ери. Ознайомившись із ними, можна приступити до вивчення пам'ятників давньохристиянського мистецтва й інших пам'яток монументальних і речевих, що не менше багаті на свідоцтва про центральний культ Християнства, культ Святе - Святих Церкви, — про Евхаристію, набільший скарб віри, що протягом багатьох віків і до нашого часу заховується в своїм основнім, незміннім вигляді.

Митрополит Діонісій.

З ЖИТТЯ Й ДІЯЛЬНОСТИ МАНУЇЛА-МИХАИЛА КОЗАЧИНСЬКОГО (1699-1755).

ректора славено-латинських шкіл у Сербії, професора й префекта Київської Академії та архимандрита Слуцького.

Ця студія про Мануїла-Михайла Козачинського повстала завдяки моєму принагідному пошукуванню вісток, щоб висвітлити перебування Григорія Сковороди за кордоном. Проте цікаве питання буде мова в окремій статті. Торкаючись наразі тільки згаданої студії, хочу насамперед сказати, що вона по своїй темі дуже цікава. І то поперше тому, що вона в українській історичній літературі творить першу працю про М. Козачинського, а подруге—виявляє поле його діяльності, що на нинішні часи заслуговувало б і ширших відповідних дослідів історичних.

Літературою й матеріялами для даної студії, що її доводилося опрацьовувати серед чутливих матеріальних зліднів із початком 1931 року, користувався я з Державної Бібліотеки, Східноєвропейського Семінара й Слов'янського Інституту при університеті в Берліні. Найбільше цінних матеріалів у сербській мові довелось використати для неї із Слов'янського Інституту, навіть випозичаючи їх іноді додому. В цьому випадкові мені охоче йшла на зустріч асистентка згаданого Інституту, др. Маргарита Вольтнер, за що я на цьому місці й висловлюю їй свою сердечну подяку.

Як невеличкий дослід, дана студія має значну кількість приміток, що заглядати до них кожний читач очевидно не потребує, окрім хіба спеціяліста та критика.

1. До літератури й матеріалів.

Першу замітку про М. Козачинського подав його учень архимандрит Іван Раїч¹, потім І. Чаплович², а далі— біографічну—Митрополит Євгеній³, а за ним, із невеличким доповненням, Ф. Штраль⁴. Цінні біографічні замітки про М. Козачинського та його діяльність подибуються також: у В. Аскоченського⁵, Архієпископа Філарета⁶, Г. Витковича⁷, Г. Геннадія⁸, Н. Попова⁹, М. Петрова¹⁰, Д. Рувараца¹¹, М. Якшича¹², Д. Вишневського¹³, П. Кулаковського¹⁴, В. Гнатюка¹⁵,

¹ Див. передмову до „Катихисма” (1774), в виданні „Госеубица” 1840, ч. I і „Народна Бібліотена” (Білград), т. 95.

² J. Csaplovics: „Slavonien und zum Theil Croatia”, Pest, 1819, ч. II (за І. Раїчем).

³ „Словарь Исторический о бывшихъ въ Россіи писателяхъ духовнаго чина”, Спб. 1828; друге вид. 1827.

⁴ Ph. Strahl: „Das Gelehrte Russland”, Лейпциг, 1828 (за Митрополитом Євгенієм). Обширний переказ праці Митроп. Євгенія и Ф. Штраля див. „Inhrblicher der Literatur”, Відень, 1829, т. 45.

⁵ „Кievъ съ дреинѣйшимъ его училищемъ Академію”. Київ, 1856, ч. II (на основі архівних актів).

⁶ „Обзоръ русской духовной литературы”. Спб. 1861, кн. 2 (у більшості за В. Аскоченським).

⁷ „Критички погляд на прошлост Срба у Угарској”, Гласник Српског Ученог Друштва, 1873, кн. 39 (за І Раїчем та І. Чапловичем).

⁸ „Справочный словарь о рус. писателяхъ и ученыхъ, умершихъ въ XVIII и XIX вѣкѣ”, Берлін 1880, т. II. (у більшості за В. Аскоченським).

„Къ вопросу о реформѣ Вука Караджича”. Критичний розбір праці П. Кулаковського: „Вукъ Караджичъ, его дѣятельность и значеніе въ сербской литературѣ”. М. 1882. ЖМНПр. 1882, ч. 220 (за І. Раїчем та І. Чапловичем).

¹⁰ „Подолія. Историч. описание”, Спб. 1891; „Воспитанники Киевской Академіи изъ сербовъ” (1721—1762). Извѣстія Отдѣл. Рус. Языка и Слов. Импер. Академіи Наукъ, 1904, т. IX, кн. 4 (на основі архівн. матеріалу).

¹¹ „Мојсије Петрович, Митрополит Београдски 1713—1730”, Споменик Серб. Крал. Академії 1898, зш. 34 (на основі архівн. матеріалу).

¹² „О Вичентију Јовановичу. „Прилози за историју Митрополитства му 1731—1737. По архив. изворима”, Новий Сад, 1900.

¹³ „Кievская Академія въ первой половинѣ XVIII столѣтія”, ТКДА, 1902, I, 1903, VI—VIII (на основі архівн. матеріалу). Про цю працю, писану вісім років, див. його ж: „Направленіе образования въ Киевской Академіи въ первой половинѣ XVIII-го ст.” „Рѣчь” з приводу своєї праці 18.II.1903. ТКДА 1904, II; те-ж у „Кiev. Стар.“ 1904, II.

¹⁴ „Лукіанъ Мушицкій”, ЖМНПр. 1881, ч. 216 (за І. Чапловичем); „Начало русской школы у сербовъ въ XVIII в.” ИОРЯиСИАН 1903, т. VIII, кн. 4 (закінчення, на основі архівн. матеріалу по вказівках М. Петрова). Початок загаданої праці див. в 2 кн. того ж тому.

Рец. І. Р(адонич) в Летопис Мат. Српске 1904, кн. 223-24. Як пише І. Р., ціла праця П. Кулаковського неповна, бо написана „на брузу руку”, без використання архівних матеріалів Карловацької Митрополії.

¹⁵ „Зносини українців із сербами”. Науковий Збірник у честь М. Грушевського, Львів 1906 (за М. Петровим і П. Кулаковським).

Р. Груїча¹, І. Скерлича², М. Возняка³, Р. Одавича⁴ та інших, хто писав про Київську Академію, Карловацьку митрополію, сербські школи першої половини XVIII ст., українського філософа Григорія Сковороду та архим. І. Раїча. Серед цінних заміток згаданих авторів подибуються також осуди, не у всіх, фальшиві або тенденційні, на що буде звернена увага по потребі далі. Першорядну й головну роля в опрацюванні даної студії грали для мене, очевидно, матеріали⁵, що їх я може й не всі належно використав. Про це скаже своє слово наукова критика.

2. До дитячих і шкільних років.

Заздалегідь доводиться тут зазначити, що для дитячих і шкільних років життя М. Козачинського біографічні відомості скупі. Відомо тільки, що „польської нації мъстечка Ямполя, осадный шляхтич Мануилъ Александровъ сынъ Козачинскій”⁶, родився 1699 року⁷. Р. Груїч, основуючись на словах „польської нації мъстечка Ямполя”, пише, що він був „родом Польщак”⁸, що, очевидно, не відповідає дійсності. М. Козачинський ним не був, як православний, але наро-

¹ „Српске школе (од 1718 -1739 г.). Прилог културној историји српскога народа”, Білград, 1908 (на основі архівного матеріялу). Рец. І. Радонич в ЛМС 1909, кн. 257.

² „Српска књижевност у XVIII веку”, Білград, 1909 (корист. з вид. 2-го 1923); „Историја нове српске књижевности”, Білград, 1914. Обидві праці—компіляції, проте багаті на бібліографію. Про М. Козачинського подав І. С. за Р. Груїчем. Для даної студії узглядішою його першу працю, бо друга—переказ ось цієї.

³ „Історія української літератури”, Львів, 1924, т. III, ч. II (автор не використав належно ні М. Петрова, ні П. Кулаковського, і тому є помилки).

⁴ „Козачіnski Emanuel” в Nagodna enciklopedija srpsko-hrvatsko-slovenijska, Загреб, 1927, кн II (загальна замітка не вповні за Р. Груїчем).

⁵ Торкаючись друкованих матеріалів, що стосуються життя й діяльності М. Козачинського, то їх містять „Акты и документы, относящиеся къ историі Киевской Академії”, відд. II, т. I, ч. 1 (Київ, 1904), зібрал М. Петров; „Акты по историі заграничныхъ монастырей Киевской епархии XVII-XVIII вв.” (Ibid. 1905) т. I, ч. I-III, зібрал Ф. Тітов; „Прилози за историју српских школа у правој половини XVIIII века”, Споменик СКА 1910, зш. 49, зібрал Р. Груїч. Такі матеріали, як „Археограф. Сборникъ документ, относящ. къ историі сѣв.-зап. Руси” (Вільня, 1870) т. VII та інші див. Акты Ф. Титова, ч. I

М. Петровъ: „Подолія”, с. 175, прим. 325, з вказівкою на „Указъ Св. Синода отъ 16 іюля 1739 года въ дѣлахъ Батурицкой проптолопіи, — рукопись Церковно-археологического Музея при Киевской Духовной Академіи, по каталогу № 650”. Цю звістку використали: П. Кулаковський: „Начало рус. школы у Сербовъ”, Извѣстія, кн. 3, с. 279-80) і Р. Груїч („Српске школе”, с. 142).

⁶ В. Аскоченський: (вище навед., с. 54, прим. 74: на основі „собственноручного прошенія Козачинского къ Митрополиту Рафайлу Заборовскому, хранящагося въ Актахъ Киевской Академіи”. Прокання від 28.VII. 1746.

⁷ „Српске школе”, с. 142 (голословно).

дився в тому українському Ямполі, що свого часу перебував під зверхністю „польської нації“, цебто держави або Річісполітої польської.

Як відомо, вчився М. Козачинський у Київській Академії, куди вступив був напевне ще за ректора Іосифа Волчанського (1721-1727), а закінчив її з повним курсом або, по тогочасному кажучи, школою чи класою найвищою богословії, можливо, що коло 1730 року¹, за ректора Іларіона Левицького (1728-1731). Філософію слухав М. Козачинський у професора й префекта Академії Амвросія Дубневича 1727/28 і 1728/29 шкільного року². Це видно з того, що він за згадані роки записав філософічний курс свого вчителя, під заголовком: „Scientia naturalis sev Phisica“ та „Sapientia ultranaturalis“, цебто метафізика, кажучи цьогочасною мовою. Обидва курси переховуються ще в рукописах. Перший був початий 7 червня 1728, а другий — 10 червня 1729 року. В кінці останнього курсу додані „Contraversiones philosophicae“, де був учасником серед числа інших студентів також М. Козачинський³.

Як гадає М. Петров, свою освіту докінчував М. Козачинський навіть „заграницей“⁴, і то можливо, що в Бреславлі, як я свого часу необережно був натякнув⁵. На жаль, усе це можна вважати поки що за вигадку, за відсутністю фактичних даних. Мені не вдалося знайти ніяких слідів проте, щоб М. Козачинський вчився за кордоном. Керівник університетського пресового відділу в Бреславлі дня 8 вересня 1931 року відповів мені, що під час „поверхового перегляду“ старих матриkelів тамошнього університету він не зустрічав імені та прізвища М. Козачинського.

3. Про його життя й діяльність до смерти.

Поскільки біографічні відомості для дитячих і шкільних років М. Козачинського скупі, постільки вони для дальнішого його життя вже щедріші, а саме: а) до його перебування в Сербії; б) потім у Київській Академії та в) нарешті в Слуцькій архимандрії.

Ibidem.

Про А. Дубневича див. Д. Вишневський, вище навед., 1902, I, 42, 52; 1903, VI, с. 200-201.

¹ М. Петров: „Описаніе рукописныхъ собраній, находящихся въ городѣ Киевѣ“, Москва 1896, вип. II, № 452, 143. Тут подибується звістка (№ 521, с. 239), що в пізнішому часі студіював в Академії Київській ще також інший Козачинський, на ім'я Андрій, що міг бути, можливо, якимось родичем М. Козачинського, бо також походив із „зарубежа“, цебто з правобережної України. В середині лютого 1737 року його, разом з іншими правобережцями, раптово звільнено з класи пітніки.

² Див. прим. 21.

³ „Der ukrainische Philosoph Нгуен Skowogoda“, Берлін-Кенігсберг 1928, с. 151, прим. 7 (дисертація).

а) Перебування М. Козачинського в Сербії.

З перебуванням М. Козачинського в Сербії тісно зв'язані українсько-сербські стосунки, над ними й дозволяю на мент зупинитися. Ті стосунки між Руссю - Україною й Сербією провадились не тільки за життя М. Козачинського. Їх сліди виказує давня давнина, — ще епоха князівська, литовсько-русько-польська, а пізніше козацько-гетьманська й т. д. Відбувалися вони головно на полі церкви та її літератури й культури, зпочатку з ідейним змістом візантійського християнства, а потім із почуваннями пригноблених народностей. „Головними центрами зносин — як пише В. Гнатюк — були Афон і Київ за весь період ХІ-ХVІІІ ст. Довший час піддержували ті зносини також із одного боку Костянтинопіль, із другого Львів. В різні часи виступають іще інші місцевості (приміром Остріг на Волині, Чигирин, Д. О.); в ХVІІІ ст. відіграє тут важну роль також Білград”¹. Не тільки на полі церковному й культурному, але й на полі військовому та політичному точилися живі зв'язки сербів з українцями. Як пише І. Первольф, „сербські наємні вояки” з'являлися в Польщі й південно-західній Русі-Україні вже „в ХVI ст. і навіть раніше”². На початку ХVI ст. одні з таких вояків сербських брали участь у литовському війську в боях із татарами коло Слуцька³. Могли перебувати такі сербські вояки й серед козаків на Запоріжжі. Як „козаки серби” згадуються вони 1617 року на службі в князя Януша Острізького⁴ та в українському козацькому війську, особливо з часів гетьмана Богдана Великого (Хмельницького), як це виказав І. Крип'якевич⁵. В часи Великого Гетьмана точилися „зносини між Сербією й Україною на військовім полі”, що їх переджували такі „духовні особи”: 1653 року Критовський Митрополит Михайло, в лютім 1654 року Требинський Митрополит Арсеній, у квітні того ж року сербський Патріярх Гавриїл⁶. Військові зносини відбулися в перших днях вересня 1654 року. До козацького табору під Хвастовом прибув був капітан Іван Юр'євич і привіз Великому Гетьманові від старшини сербської лист, що починається: „Пресвітлий і благородний, Богом вибраний, пане Богдане Хмель, Геть-

¹ Вище навед. с. 374.

² „Славянская взаимность съ древнѣйшихъ временъ до XVIII вѣка. VIII. Русскіе и Югославянѣ”, ЖМНПР. 1874, ч. 172, с. 230.

³ М. Даšкевичъ: „Общеніе Южной Руси съ юго-славянами въ литовско-польской періодѣ ея исторіи”, „Изборникъ Киевскій” 1904, присвяч. Т. Флоринскому, с. 124.

⁴ Ibid., с. 127; I. Первольф, с. 231

„Серби в українськім війську 1650-1660 рр.” ЗНТШ. (Львів) 1920, т. 129.

⁵ Документальні дані див. також у Ст. Димитриєвича: „Граджа за српску историју из руских архива и библиотека”. Споменик (Сараєво) 1922, зш. 53.

мане й. ц. вел. всього війська запорозького, добродію наш!", із виразним уньому побажанням, побіч змісту,— „дай Боже, щоб ти побідив і нам поміг визволитися з узів диявольських", а закінчувався в звичайні на ті часи формі: „вашого величества гетьманського останні раби серби з Мутянської землі" ¹. Згідно з донесенням Семигородського агента Яноша Бороша до Юрія Ракоччі з дня 25 серпня 1655 року, де він характеризує одного архимандриста, на прізвище Szinill (Хмель, Хмельничанин), то той же архимандрит свого часу перебирав від сербів навіть заприсяження в користь Гетьмана Богдана Хмельницького. Свою подорож відбував той архимандрит,— під ним я розумію гетьманського дипломата Данила Грека-Олівенберга, потайки ще з другим греком, десь правдоподібно в часи нав'язання українсько-мoldавської політики, по битві під Берестечком (1651).

У XVIII ст. з'являлися серби в Україну вже не одиницями, але масами, особливо під час їх переселення з Угорщини й Австрії, починаючи з 1710 року. Як гадає Н. Попов, те переселення викликали дві причини: а) скасування військового устрою сербської міліції в окрузі сегединській, арадській і петроварадинській та піддання її владі венгерського королівства, нарівні з іншими областями; і б) постійні бажання як правительства, так і католицької єпархії, що направлялися на те, щоб примусити сербський народ перейти на унію з Римом ². За дозволом Росії осідали серби в Україні на старих землях запорозьких. З тих сербів російське правительство утворювало гусарські полки й використовувало їх, як свого роду клин для втихомирення й приборкання Запоріжжя—тогочасного заборона української волі. При допомозі сербів Росія те Запоріжжя—Січ—зруйнувала (1775) і то під командою Петра Текелі, також серба, що прибув в Україну з Австрії 1748 року. Майже всі ті серби як не зрусифікувалися, то зукраїнізувалися. Як відомо, світська й духовна людність України ставилася до сербів неприязно, як і навпаки, „що з рештою проявляється всюди між тубільцями й колоністами" ³.

¹ І. Крип'якевич вище навед., с. 84—85.

² S. Szilagyi: „Transylvania et bellum boreo-orientale". Будапешт, 1891, т. I, с. 435—36.

Вище навед., с. 187—88.

³ В. Гнатюк: ор. ціл., с. 388—89. До матеріалів про перебування сербів в Україні див. збірку Р. Груїча: „Прилози за исторію себе срба у Русіју", Споменик 1913, зш. 51, с. 70—79 та С. Димитриєвича „Граджа за српську исторіју", с. 234—72. На с. 235, в прим. I, бібліографія в рос. мові до перебування сербів в Україні. Варта уваги рецензія С. Петронича в ЛМС., 1879, кн. 12 на працю, що трактує про це питання, В. Григоровича. В німецьк. мові про перебування сербів в Україні можна довідатися з праць: I. Schwieckert-а: „Politische Geschichte der Serben in Ungarn", Будапешт 1880 та Н. Відегтаппа: „Russische Unltreibe in Ungarn", Іннсбрук 1867 і його ж: „Die ungarische Ruthenen, ihr Wohngebiet, ihr Gewerb und ihre Geschichte", Ibid. 1867, ч. II.

Побіч еміграції сербської старшини, підстаршини, духовних і посполитих в Україну відбувалася також еміграція сюди молоді, що для неї важну роль відігравала Київська Академія. „До кінця XVIII ст.—як пише В. Гнатюк—маги серби дуже мало школ, через те мусіли шукати чужих. Найвідповідніші для них були українські школи не тільки через одновірність, але й через релятивну близькість” На протязі тільки 41-літнього періоду часу (1721–1762) вчилось в Академії Київській 40 сербів, як це докладно виказав М. Петров. „Та крім Київської Академії були в Україні й інші школи, де з'являлися серби” ². Цілком правдоподібно, що серби перебували в Київській Академії й до 1721 року, що тішилася тоді великою популярністю й славою серед усього православного слов'янського світу, майже від початку її заснування. Її мури приймали юнаків „и отъ иныхъ странъ приходящихъ” та збагачували їх знанням, а через них і їхні країни. Про це дуже добре розуміли, від чого й не ховалися, наші тогочасники, що слідує з промови в честь фундатора Київської Академії Митрополита Петра Могили коло 1714–15 шкільного року: „аще бо тѣломъ умре, добродѣтель его живеть, безсмертна сущи, и ими во устѣхъ не токмо здѣ живущихъ и учащихся, но и отъ иныхъ странъ приходящихъ благохвалиль всегда носиться и почитатися въ послѣдніе времена не престанетъ... Отчизна наша, прежде грубая, нынѣ же честна, премудра, и великороссійскія государства и инія многія страны богатящая” ³. Належне слідує також іще з листа Смоленського Єпископа Гедеона Вишневського до Митрополита Київського „и всяя Малая Россія”, Рафаїла Зaborовського з дня 17 липня 1739 року: „Изобилована всегда учеными людьми Академія Киевская и имѣла себѣ честь сицевую, что отъ нея, аки съ преславныхъ оныхъ Яөинъ, вся Россія источникъ премудрости почерпала; и вся своя новозаведенные училищныя колоніи напоила и израстила” ⁴. Очевидна річ, переданій славі й значенню

Див. дані в Р. Груїча „Прилози за историју сеоба срба у Русију”: в „Ізвестії” (мемоарі) С. Пишченіча, ЧОИ и ДР. 1882, кн. 2 (тут подається між іншим опис, як руйнували серби Січ).

² Ор. сіл., с. 391. Свого часу Митрополит Вікентій Йоанович звертався листовно до Архиєпископа Новгородського (I.VIII. 1736) й просив, щоб цей своїм впливом спричинився до того, щоб цариця благоволила „учениковъ мирскаго чина рода нашего, въ росискаго государства училиштахъ, а напаче во академи Сан-петрбурской и шляхетскому кадетскому корпусу” „содержати своим императорским иждивением”. Подібне стосується й до „духовнаго чина люди”, вступаючих „во училишти монастыри”. Див. Г. Виткович „Споменици из будимског и пештанског архива”, Збірка друга (1728–1748). „Гласник Српског Ученог Друштва”, відд. 2, 1873, кн. 4, с. 249.

³ М. Петров: „Воспитанники Киевской Академіи изъ сербовъ”, с. 1, на основі рукопису Києво-Михайлівського монастиря, № 1722.

⁴ Д. Вишневський ор. сіл., 1903, IX, с. 66, прим. 1.

Академії надавав здобутий віками ореол самого Києва, як первопрестольного міста-града, повного й багатого на факти державного, культурного й монастирського життя, на сказанія-легенди, починаючи про Св. Апостола Андрія Первозванного, що місце Києва відвідав і поблагословив його ласкою Христової віри та науки¹. „Багато століть славилось воно (місто Київ) за Єрусалим півночі, за святе місто Русів”, як влучно висловився самовидець-подорожник англієць John Stephens навіть на початку XIX ст.².

В українській історіографії питання про українсько-сербські зв'язки вповні ще не досліджено. Воно обмежується наразі тільки на невеличких цитованих працях М. Дашкевича, В. Гнатюка й І. Крип'якевича. Інша річ із тим питанням в російській³ і сербській історіографії, де воно досить широко й тенденційно обговорене, очевидно під назвою „русско-сербскихъ” зв'язків, що, зрештою, по-своєму церковному й політичному змістові та культурному дорібкові, означають в більшості українсько-сербські зв'язки. Бо не все „руське” в тих „русско-сербскихъ” зв'язках є ще чисто великоросійське-московське, воно, те руське, тепер українське, що охоплює собою й козацьке, і малоросійське, і київське, і південно-русське, і західно-русське, і карпато-русське, і галицьке, і волинське й т. д. Правда, побіч українсько-сербських зв'язків точилися також і російсько-сербські зносини, що в них головну роль відігравав момент матеріальний (милостиня), про що дуже виразно пишуть російські історики, та момент політичний, в силу існування

Про це див. І. Малишевський: „Сказанія о посещеніи русской страны св. апостоломъ Андреемъ”, Владімірський сборникъ, Київ 1888; С. Петровський: „Апокрифическая сказанія объ Апостольской проповѣди по Черноморскому побережью” ЗОд ОИД, 1897-98, т. 20—21. І. Огієнко: Початки християнства серед українського народу, 1925.

„Die Stadt Kiew” — „Das Ausland” (часопис), Мюнхен 1839, № 12, 12. I, с. 48, переказ праці John-a Stephens - я: „Incidents of travel in Greece, Turkey, Russia and Poland”, New-York, vol 1—2. Про Київ як Єрусалим на Русі-Україні з XVII ст. див. М. Максимовича: „Письмо о Кіевѣ”, а також С. Пономарєва „Іерусалимъ и Палестина”, Записки И. А. Н. 1877, т. 29.

Побіч цитованої праці І. Первольфа, П. Кулаковського про т „рус. сербські” зносини подали: В. Григорович: „О Сербіи въ ея отношениияхъ къ соєднимъ державамъ, преимущественно въ XIV и XV столѣтіяхъ. Рѣчь”, Казань 1859; також свого часу М. Петров: „Исторический взглядъ на взаимныя отношенія между сербами и russkими. Рѣчь”, Київ 1876; П. Заболотський: „Очерки рус. вліянія въ славян. литературахъ нового времени. I. I. Русская струя въ литературѣ сербского возрожденія”, Варшава 1908 (багато фантазії); рец. на цю працю М. Петровського в ЖМНПР. 1909, II (дуже цінна); М. Сперанський: „Сербское житіе Феодосія Печерского”, Сборникъ в честь В. Ю. Ключевского, Москва 1909; Н. Каптеревъ: „Характеръ отношеній Россіи къ православному востоку въ XVI и XVII ст.”, Сергіев Посад 1914 й інші поважніші історики „руссской литературы”.

Росії·Московії, як держави. Але момент матеріальний також був і в українсько·сербських зв'язках. Приміром, книги церковного й богослужбового характеру отримували серби не тільки з однієї Москви, про що пише навіть П. Кулаковський, вони діставали їх також із Києва та інших „западныхъ и южныхъ русскихъ областей“¹. Сербським духовним особам і посольствам, що переїздили через Україну до Москви й звідти назад, світська й духовна заможня верства, як рівно ж інституції, не відмовляли в притулкові й помочі, а українські гетьмани в своїй жертвенності та „препорученні“, починаючи з Гетьмана Богдана Великого Хмельницького². Як відомо, Єпископ Луцький Терлецький займався свого часу справленням навіть церковних книг для сербів. На жаль, цей передказаний загально момент в українсько·сербських зв'язках досі не знайшов був належного місця в працях сербських учених, бо про російських не може вже бути й мови.

Побіч сербів „препорученнями“ українських гетманів користувались також чорногорці. Про це виказує найкраще лист, що писали до гетьмана Кирила Розумовського вельми доброзичливі й слухняні „слуге губернатори, сердари, воеводе, капитани и все общество Черногорськое“, і в тім числі Митрополит Василь Петрович дня 25 травня 1752 року. В їх справі гетьман Кирило Розумовський свого „препоручуючого“ листа написав як до цариці Єлизавети Петрівни, так і до брата свого Олекси Розумовського³.

Неоціненну прислугу Сербії зробила Україна в організації шкільництва, про що виказує факт перебування там М. Козачинського, до з'ясування чого я оце й приступаю. (Далі буде).

Д-р Домет Олянчин.

МИХАЙЛО ГРУШЕВСЬКИЙ, ЯК ІСТОРИК ОСВІТИ В УКРАЇНІ ТА ОСВІТНІЙ ДІЯЧ.

Історії освіти в Україні проф. М. Грушевський уділює значне місце в своїй „Історії України·Руси“. Деякі розділи цієї праці, відповідно перероблені, склали його надзвичайно цікаву працю: „Культурно·національний рух на Україні в XVI – XVII віці“. Певне місце історії освіти в Україні

„Начало рус. школы у сербовъ“, кн. 2, с. 258.

Деякі дані для гетьманських „припоручень“ серbam див. збірку С. Димитриєвича „Граджа за српску историју“.

¹ Див. М. Драгович „Материјал за историју Црне Горе времена Митрополита Данила, Саве и Василија Петровича, из московскага и петроградскага архива министерства иностранных дјела“, „Словарник“ 1895, зш. 25, с. 10–12; А. Васильчиков: „Семейство Разумовскихъ“, СПБ. 1880, т. I, с. 163–64.

уділює М. Грушевський і в своїй „Ілюстрованій історії України“, в „Історії української літератури“ та в шкільних підручниках з історії України. Накінець, багато матеріалу з історії освіти в Україні знаходимо в незчисленніх статтях М. Грушевського, що їх уміщено в різних періодичних органах та окремих збірниках, — напр., у збірнику статей М. Грушевського під назвою: „Освобожденіе Россіи и українскій вопросъ“.

Годі в короткій статті подати повний огляд праць М. Грушевського з історії освіти в Україні, а тому зупинюся тут тільки на тих головних питаннях із історії освіти в Україні, що їм М. Грушевський дає оригінальне освітлення.

Одним із кардинальних питань у ділянці історії освіти в Україні є питання про стан освітньої справи за доби Київської Держави.

Як відомо, погляди вчених на стан освіти в давній Русі не однозгідні. Щодо цього вчених можна поділити на три категорії.

До першої категорії можна віднести тих учених, які додержуються тієї думки, що освіта за доби київської держави стояла дуже високо, бо вже того часу були, мовляв, правильно організовані школи, а саме духовенство вважало за свій обов'язок поширювати освіту серед своїх парафіян. Так, напр., проф. Ф. Леонтович у своїй статті: „Школьный вопросъ въ древней Россіи“ („Варшавскія Университетскія Извѣстія“, 1894, кн. 5) твердить, що „кожна парафія повинна була мати школу... Шкільна повинність у приміненні до окремих осіб мала такий самий індивідуально-умовний характер, як і інша канонічна повинність кожного християнина“ (25 ст.). Однак прибічники цієї теорії розходяться в погляді на обсяг тих знань, що їх давала стародавня школа. Так, напр., проф. М. Лавровський у своїй дисертації: „О древне-русскихъ училищахъ“ (1854 р.) вказує, що стародавня школа вчила не тільки читати, писати, співати, але й давала відомості з граматики та лічби. Різні відомості з географії, історії, природознавства доводилося добувати шляхом „книжного читання“, завдяки чому вже того часу була окрема класа людей, переважно духовного стану, яка володіла всіма освітніми засобами, що їх знала тоді Візантія. Навпаки, проф. В. Лешков („Русский народъ и Государство“, 1858 р.), проф. І. Бєляєв („Объ общественномъ значеніи Христіанской Церкви и ея учрежденій на Руси, отъ Владимира св. до монгольского владычества“, „Журналъ Мин. Нар. Просв.“, 1856 р., липень) та інші додержуються тієї думки, що в стародавній Русі не було ні осіб, ні станів, що різко відрізнялись би від маси, — стародавня Русь, на їх думку, це була рівнина як у фізичному, так і в духовому

відношенні: освіта була пошиrena рівномірно серед усього громадянства.

Прибічники першої теорії в своїх міркуваннях про освіту в стародавній Русі виходять із тих даних, що їх оголосив В. Татіщев у своїй праці: „Історія Россійская” (т. I. 1768—9 р.) на підставі ніби-то Якимівського Літопису, що потім назавжди зник.

До другої категорії можна віднести тих учених, що відкидають звістки В. Татіщева з Якимівського Літопису, як його власні вигадки, та додержуються цілковито протилежної думки щодо стану освіти в стародавній Русі. Сюди можна віднести насамперед проф. Є. Голубінського, що в своїй праці: „Історія Русской Церкви” (т. I, ч. 1: Кіевскій или домонгольскій періодъ) доводить, що в стародавній Русі не було шкіл, а приватні особи відкривали в себе в домах, так мовити, публічні читання. „Ця саме форма не казенних шкіл, а приватного навчання, — каже він, — і була, як треба думати, причиною того, що освіта пройшла через нас, як через сито” (712 стор. 2-го вид.). Погляду Є. Голубінського додержується також проф. К. Харлампович.

М. Грушевський, відкидаючи вигадки Татіщева, разом із тим не цілком поділяє й виводи проф. Голубінського та його однодумців, і шукає правди, як він сам каже, посередині. Отож М. Грушевського можна віднести до третьої категорії вчених щодо погляду на освіту в стародавній Русі.

В III-му томі своєї „Історії України-Руси” М. Грушевський вказує, що в наших давніх джерелах зовсім не знаходимо виразних вказівок про організовані школи в Русі. Все ж ці джерела дають нам право гадати, що освіта набувалася тоді чи то в колективних школах, чи то в поодиноких учителів, при чому переважна більшість шукала тільки самої письменності, — навчитися читати. Другим ступенем науки було писання й рахунки. Ще дальшим ступенем науки була грецька мова, конено потрібна для практичних справ при частих зносинах із Візантією та з тодішньою вищою єпархією, переважно грецькою. Вінцем освіти було знання тайн візантійського риторства, стилю. Отож, на погляд М. Грушевського, не може бути мови ні про загальне поширення освіти, бо в світських колах переважна більшість не підіймалася навіть і на перший рівень науки, цебто не вміла читати, ні про рівномірність обсягу наукового знання серед тодішнього громадянства. Як раз Ахилевою п'ятою староруської культури, на думку М. Грушевського, і є те, що вона опиралася на верхню меншість, яка без підтримки широких народніх мас не в силі була зберегти Київську Державу, коли захитилася політична будова.

Далі М. Грушевський докладно зупиняється на опису культурно-освітнього життя українського народу за литовсько-

польської доби й приходить до висновку, що литовська зверхність не вносила значних перемін у культурному й національному житті українського народу, тоді як польська зверхність заподіяла шкоду староруській культурі, бо, стоячи того часу в культурному розвою позаду Руси, Польща взяла на себе роля провідниці, постачаючи Русі овочі зáхідної культури. М. Грушевський додержується тієї думки, що український народ міг би власними силами — без допомоги провідниці — вибирати з зáхідної культури все корисніше, не оплачуючи цих культурних запозичень так, як Україна заплатила.

Ця оцінка М. Грушевського впливу польської культури на українську знайшла доволі гостру, але мало обґрунтовану відсіч у дисертації польського вченого А. Ванчури: „Szkolnictwo w starej Rusi“ (Львів, 1923 р.). А. Ванчура насамперед заперечує думку М. Грушевського, що Польща в XIV в. стояла щодо культури нижче, ніж тогоденна Русь. „Ti факти, що наводить М. Грушевський, а саме, що в Польщі в XII — XIV в.в. при будові церков зверталися до услуг українських будівничих і малярів, — на думку А. Ванчури, — в такій же мірі можуть свідчити про нижчість польської культури в порівнянні з українською, в якій може свідчити про нижчість рільничої культури в Німеччині в порівнянні з Галичиною той факт, що в Німеччині при обробленні поля працюють наші сезонові робітники“ (31 стор.).

Надзвичайно багатий і цікавий своїми висновками матеріал про культурне життя в XVI — XVII в. знаходимо в VI і VII-му томі „Історії України Руси“ та в книзі: „Культурно-національний рух на Україні в XVI — XVII віці“. Тут знаходимо докладну історію Острівської школи й деяких братських шкіл, що повстали на українських землях під Польщою для боротьби з латинством і унію. Тут знаходимо також цікаву характеристику кн. Костянтина Острівського та оцінку його діяльності на культурно-освітньому полі. Так, оцінюючи цю діяльність кн. К. Острівського, М. Грушевський підкреслює, що кн. К. Острівський міг би, безпепречно, значно більше зробити, як би не бракувало йому енергії, ініціативи та активності. Мені здається, що проф. К. Харлампович мав рацію, коли казав, що оцінювати кн. К. Острівського треба не з точки зору, що він міг і повинен був зробити, а тільки з погляду, що він зробив. „Може бути, — так пише він у статті: „Острожская православная школа“ („Кievская старина“, 1897, травень), — що не все, що задумував кн. К. Острівський, було виконане й виконане так, як йому хотілося й як треба було б, але й зробленого досить для того, щоб вдячні нащадки ставилися до нього з тим самим почуттям, що ним оточували його сучасники“.

Характеризуючи культурне життя українського народу

під Польщею в XVI – XVII в., М. Грушевський завважує, що Русь не могла поживитися на полі культури нічим позитивним, як поживилися, напр., чехи від німців. Узято готовий тип школи з польсько-латинських взірців, не створено свого оригінального типу. І навіть Київо-Могилянська Колегія в час свого розвитку мало давала для національної культури, бо легковажила народні традиції та спроваджувала українське культурне життя на чужій йому дороги.

Інакше оцінює українське шкільництво XVI-XVII в. проф. К. Харлампович у своїй праці, що її видано польською мовою у Львові 1924 р. („Polski wpraw na szkołpise two ruskie w XVI - XVII st.”). Підкреслюючи, що вплив польської школи на українську школу відбивався тим, що вона перейнялася схоластичним духом, що в зв'язку з віршоробством розвинувся в українців нахил до панегіризму, К. Харлампович усе ж указує, що „Польща послужила за посередницю між Європою й далеко позаду неї відсталою Руссю. Може бути, що й польська школа сама не поспівала за поступом наукової думки й педагогіки, що кожному разі, чим годувала польське громадянство, в тому зправила не відмовляла й Русі. І історична заслуга Польщі в тому полягає, що в шкільній галузі виявила руському народові сусідню прислуго, допомагаючи йому вийти з тісного кола візантійських виховних зasad на широке поле наукових і практичних ідей, цебто відкрити західного генія“ (47 стор.). Слід мати на увазі, що ця праця К. Харламповича є публічна лекція, що її виголосив він 1917 р. в Казані в Польському Товаристві допомоги жертвам війни. Може бути, що характер авдіторії відбився на тоні висновків докладчика.

В останньому IX томі „Історії України-Руси“ М. Грушевський подає докладний опис культурного життя українського народу в другій половині XVII в. на основі „Подорожі антіохійського патріярха Макарія в Росію“ та декільки своїх зважень щодо характеристики доби Хмельниччини на культурно-освітньому полі. Як справедливо завважує М. Грушевський, ця доба не була сприятлива для культурного розвитку, бо, як відомо, *inter agna silent musae*, а тому зрозуміло, що десятиліття Хмельниччини не тільки не було розцвітом наук і мистецтв, а навіть періодом хвилевого застою. „Ні в організації просвіти й школи, ні в літературі, ні в мистецтві ця доба не принесла нічого скільки-небудь визначного“ (1504 ст.).

На великий жаль, „Історія України-Руси“ залишилася незакінченою, а тому М. Грушевський не встиг дати нам наукову історію освіти в Україні з часу її прилучення до Росії. Правда, деякі відомості про освіту за цей час знаходимо почасти в „Ілюстрованій історії України“, почасти в

статтях різних часописів і окремих збірників, але ці відомості не зведені до певної цілості.

Вже з цього позбіжного огляду розділів із „Історії України-Руси“ про культурно-освітнє життя українського народу можна бачити, оскільки оригінально трактує М. Грушевський основні питання з історії освіти в Україні. Якщо додати, що М. Грушевський виказує при цьому надзвичайне обізначення з літературою предмету, то можна сміло сказати що М. Грушевський займає одне з почесних місць серед істориків освіти в Україні.

Переходячи до огляду окремих статей М. Грушевського з освітньої справи в Україні, не можу насамперед не вказати на цінний матеріал щодо історії львівського університету та боротьби українського громадянства за український університет і українські середні школи в Галичині,—матеріал, що його подає стаття: „Изъ польско-украинскихъ отношеній Галиції“ в збірнику: „Освобожденіе Россіи и украинскій вопросъ“.

Однак значну більшість освітніх питань у своїх статтях розглядає М. Грушевський не в історичному аспекті, а в освітленні їх сучасного стану та бажаних перспектив у майбутньому. М. Грушевський не належав до того типу вчених істориків, що в них студіювання минувшини забирає всю їхню увагу, роблячи їх байдужими до всього того, що діється навколо них у громадсько-політичному житті. М. Грушевський не тільки студіював історію, але й творив її, постійно й своєчасно відкликаючись на всі важливі біжучі події та накреслюючи план діяльності українського громадянства в інтересах української справи. Без прибільшення можна сказати, що не було жодної скільки-небудь важливої події, що так чи інакше торкалося інтересів українського народу, що з приводу неї М. Грушевський не забирав би голосу в пресі. Певна річ, так було до часу його повороту в Сovітську Україну.

І яких тільки освітніх справ не порушав М. Грушевський у своїх статтях на біжучі теми: для нього однаково важливі були справи й вищої освіти, середньої й народної школи, і вся широка ділянка позашкільної освіти.

Для ілюстрації наведу тут декілька прикладів. Ось, наприклад, М. Грушевський іше 1911 р. піднімає голос у справі утворення Української Академії Наук, вказуючи, і цо Наукове Товариство ім. Шевченка у Львові та члени його чесно й солідно зробили все для того, щоб цю справу піднести поважно й енергійно („Літ. Наук. Вістник“, 1911, кн. XI).

Дуже грунтовно обговорює М. Грушевський на сторінках цього самого журналу (1907 р., кн. III) справу заснування українських катедр при університетах, справедливо вказуючи, що доки якась мова не доступила до вищої школи,

доки вона не служить органом викладів університетських чи інших вищих шкіл, доки вона не стала знаряддям наукової роботи в викладі й у книжці, доти суспільність, що говорить тією мовою, буде чути себе на становищі „нижчої“ народності. В цій же статті він подає план українських дисциплін в університетах, що й на сьогодні не втратив свого актуального значення.

В боротьбі за українську середню школу в Галичині М. Грушевський перший підняв голос за те, щоб організовувати приватні українські гімназії, а не вичікувати здобуття української гімназії з ласки галицького сейму та ще до того з принесенням великих жертв з боку українського народу в компенсацію за кожну гімназію, здобуту таким шляхом (там же, 1905, кн. I).

М. Грушевський із особливим запалом та впертістю закликав українське громадянство добиватися того, щоб у народніх школах навчано нас по-українському, щоб скрізь ширити українську газету й книжку („Про українську мову й українську школу“, Київ, 1913, 2-е вид.).

В статтях М. Грушевського на біжучі освітні теми, як в сейсмограмі, відбуваються всі хитання в громадсько-політичному житті українського народу, починаючи з 90-х років минулого століття. Однак М. Грушевський не тільки словом відкликався на біжучі події, а також і ділом. Досить вказати, що М. Грушевський заснував у Києві на власні кошти величний будинок під школу імені свого батька, що М. Грушевський брав активну участь у багатьох культурно-освітніх організаціях, а в 1910 р. став на чолі Краєвого Шкільного Союзу у Львові, що мав своїм завданням „забезпечити нормальний розвій українського національного шкільництва у всіх напрямах, а тим самим забезпечити національну освіту українським народнім масам і нормальний приріст свідомої національно української інтелігенції в Галичині“. За великі заслуги М. Грушевського на культурно-освітньому полі Товариство „Просвіта“ у Львові іменувало його своїм почесним членом. М. Грушевський служив культурно-освітній справі не тільки словом і ділом, а також усім „помишленієм“ своїм. У всю свою працю, хоча б то були й малі справи самі по собі, він уносив світло ідеальнішої мечі. Дуже показні в цьому відношенні думки М. Грушевського в статті „Малі діла“, відкіль наведу тут невеличкий уступ, що містить у собі, так мовити, заповідь для всіх тих, хто працює на культурно-освітньому полі. „Людський поступ — це безконечне громадження мільярдів атомів цих малих діл, солідно й сумлінно сповнюваних. Як із незамітної творчої роботи мільярдів коралових поліпів виростають могутні громади коралових скель, так плідна муравельна праця поколінь, сумлінно сповнений буденний обов'язок незамітно громадять культурні капітали „Наша Культура“ 1935 р. кн. 2.

суспільности й людства... Але треба Духа Божого над молекулярним процесом хаосу,—треба ширшої провідної ідеї в цім атомізмі дрібних діл, взагалі ідеалістичного елементу, який би зібрав в органічну цілість цю розсипану храмину, надав ціль і значення цим атомам, а не позволив розпастися й переродитися в просту егоїстичну роботу, для грубоособистих цілей і завдань" (цитую за збірником статей М. Грушевського: „Наша політика", ст. 66).

І знов ці думки М. Грушевського знайшли не тільки словесний вираз, але й примінення в його вчинках: вся многобічна діяльність М. Грушевського була перейнята однією провідною ідеєю, що їй вірно служив він до кінця свого життя.

Проф. Степан Сірополко.

КАРА ЗА УЧАСТЬ У СВЯТІ ЧЕСЬКОГО ТЕАТРУ (1868 р.).

З історії українсько-чеських взаємин.

Дня 16 травня 1868-го року поклали чехи наріжний камінь під будову народного театру в Золотій Празі. На це свято прибули слов'янські діячі з Росії з проф. Ламанським на чолі, серби, лужичани, хорвати, словаки й галицькі українці. Не прибули болгари, а з поляків приїхали до Праги із Львова Стан. Монюшко, відомий музик, з Торуня редактор „Gazety Toruńskie" д-р. Людв. Ягельські і Карл Паговскі з Познанщини. Однаке офіційної польської репрезентації не було, бо поляки не могли забути чехам їхньої участі в етнографічній виставці в Москві 1867 р., а пос. Грохольські сказав у Віденському парламенті, що волить дати відрубати собі руку, як подати її тому (чехам), що простягнув її до найбільшого ворога Польщі (цебто Росії). Польські учасники на святі в Празі держали себе стримано й не виголошували ніяких промов, зберігаючи за собою роль пасивних глядачів. З Галичини прибули тоді до Праги редактор „Слова" Богдан Дідицький, о. Степан Качала і Євген Павлевич.

Останній був іще р. 1863-го поляком і займав становище директора поліції гаради narodowego, і тільки опісля став русофілом, їздив до Москви р. 1867 на етнографічний конгрес, а р. 1869 переселився до Вільни, де був урядовцем асекураційного товариства. Зате марканцішими постатями були два інші гості з Галичини, — Богдан Андрієвич Дідицький (ур. 1.II. 1827 р., ум. 19.I. 1909 р.) і Степан Качала (ур. 1815, ум. 10.XI.1888 р.). Перший із них був русофілом, другий свідомим українцем. Обидва були заслужені діячі пера й публіцисти. Дідицький надавав із поч. 1860-тих років тону, як літературний диктатор, видавши друком дві

поемі: „Конюшій“ (1853) і „Буй-тур Всеволод“ (1860) макаронічною мовою, що нагадувала твори Ломоносова чи Тред'яковського з XVIII віку. Качала визначився як історик та автор „Polityki polaków względem Rusi“ (1879).

Свято в Празі почалося вже в п'ятницю, дня 15-го травня ввечері плавбою гостей пароплавом по Велтаві. Розпалювано огні, а чеське громадянство підплывало лодками до пароплаву та окликами численно зібраних по берегах людей вітало слов'янських гостей. В суботу дня 16-го травня відбулося кладення наріжного каменя під народнє „Divadlo“ при участі біля 200 тисяч чеського громадянства. По полуудні уладжено фестин, а ввечері відбулася репрезентаційна вистава опери Сметани „Далібор“. В неділю опівдні відбувся концерт, а о год. третій пополудні уладили чехи на честь слов'янських гостей банкет у залах на Софійському острові.

Ціле свято випало велично. Булó воно увінчанням одного з чергових етапів розвитку чеського народу, а також святом єднання слов'ян поміж собою.

Львівське „Слово“ присвятило описові свята, побіч дрібних новинок (1868, ч. 36 і 37), окрему статтю: „Вспоминка о чешско-народномъ торжествѣ въ Прагѣ“ (ч. 38—9).

Не залишилася позаду „Правда“, орган української молоді ві Львові, що побіч заповіді свята (ч. 9), дала ще короткий опис закладення наріжного каменя. „Правда“ писала: „День 16 мая зостане по віки вічні в пам'яті усього народу чеського й інших слов'ян. Такого свята, як було в тім дні, чехи ще не бачили. Той день творить епоху як у культурнім, так і в політичнім житті чеського народу“. На цю урочистість згromадилися зо всіх сторін незлічимі товпи людей. Приїхало також багато гостей із цілої Слов'янщини; і з нашої галицької Русі прибули на цю урочистість троє, а саме: декан о. Степан Качала, і пп. Богдан Дідицький, редактор „Слова“, і Євген Павлевич. Поміж усіма слов'янськими гістьми звернув найбільшу увагу на себе сербський драматург, д-р. Суботіч своїм багатим, прекрасним народнім убрannям. На цім дні приспіло також багато привітальних листів і коло 400 телеграм, як від окремих людей, так і від всіляких товариств слов'янських, а між ними й телеграми від українських: з Відня (від товариства „Січ“), зо Львова від „Руської Бесіди“, Інституту Ставропігійського, „руського сіменища“ (дух. семін.) і української громади, дві з Перемишля, по одній із Дрогобича, Бережан, Станиславова, Коломиї, Тернополя, Чернівців і Krakova“.

Вже коло 5-ої години рано місце біля інвалідів перевовнилося народом. Незабаром почали всілякі товариства займати визначені їм місця. О год. 9 почався похід і приспів о 10-й годині на гарно прибране місце театральної будови. Над каміннями, що попривожено зо всіх пам'ятних для

чехів місць, зроблено чотирикутник, а на місці театральнім виставлено гарні трибуни, де тепер виступали всілякі товариства співацькі. До чотирикутника ввійшли гості, запрошені на цю вроочистість, і репрезентації празькі. По підписанні фундаційного акту, вложеного його з іншими листами й різними монетами до металевої скриньки й замкнувши замурено. Опісля заспівав хор співацьких товариств (більш як 2000 членів) гімн, а по закінченні виступив д-р Сладковський (посадник міста) на мовницю й виголосив гарну промову, вказуючи захвачуючими словами на великий момент для чеського народу. Промова його тривала 1½ години й була переривана неустаючими покликами: Слава! По закінченні промови виступили Палацький, Рігер, Пражак, Клявди й інші; ударяючи молотом об камінь, виголошували відповідні промови. Урочистість закінчалася промовою Урбанка, потім збір співав чеські народні пісні. Згодом відбувся бенкет, а ввечері дане було представлення в новоміському театрі. В неділю даний був бенкет на залі Софії в Празі, де почесне місце зайняв Палацький. Між безчисленними промовцями промовляв також о. Качала в імені галичан.

Так збулося велике діло, що послужить чехам до ширення народної просвіти й волі, а Слов'янщині в славу.

В Загребі дало хорватське співацьке товариство „Коло“ для звеличання пам'ятного дня закладин концерт 15 ма́я, а львівські чехи спорудили при участі русинів, а особливо руської академічної молоді, товариську забаву на „Вульці“. Сліваки руські й чеські співали на переміну руські й чеські пісні“ („Праєда“ 1868, ч. 18).

Як бачимо, закладини наріжного каменя під чеський театр викликали щирій відгомін серед української молоді в Галичині. Щоб не обнижати ваги свята, промовчано тоді про деякі дисонанси між галицькими учасниками свята в Празі. І тільки три роки пізніше видрукував Степан Качала свої спогади, що кинули дуже характеристичне світло на сучасні партійні відносини серед галичан, на взаємини Качали до чехів та на вороже становище духовної влади супроти автора спогадів.

Видрукувано їх у львівській „Основі“ за рік 1871 ч. 70 (43) і 71 (ч. 44) у статті п. н.: „Тверді“ (цебто русофіли) і „м'ягонькі“ (цебто: українці). Погляд на положення наше в останніх часах“.

Стаття Степана Качали була просто ревеляційна. В ній читаємо:

„В 1868 р., в першій половині ма́я приїхав я до Львова і ввечері зайшов на „Бесіду“, однаке застав її порожньою. На моє питання, чому немає нікого, слуга відповів, що в великій залі відбувається засідання. Приходжу туди; при кінці раджено над відбудуванням другої міської церкви.

По закінченні наради поставали зібрані в кружках і почали говорити більш приватно про те, кого вислати на слов'янський з'їзд до Праги, куди кількох наших запрошено. Привітавши то з тим, то з іншим, питаю крилошанина Ос. Кульчицького (ум. 5.XII. 1876 р. на 73 р. життя): кого ж висилаєте до Праги? бо ця річ мене зацікавила. Кирил. Ос. Кульчицький відповів: „Ta кого ж і об чім? Чи маємо таких людей славних? Там будуть князі й графи, а ми хотіли б хіба виявити нашу мізерію й убогість?

„Бачу, що нема що слухати такої речі, бо чи винуваті ми й чи маємо соромитись нашої бідноти? Не сказавши ані слова, я відвернувся в інший бік, а коли почув, що вібір особи віддано редакторові „Слова“, вернувся знову на „Бесіду“

„Тут почато вже збирати гроші на дорогу. Редактор Дідицький питає також мене, чи я що дам? Відзываюсь: кого ж висилаєте? Кого ж? — відповідає, — Павлевича, він був у Москві, знається з чехами, то й скоріше дасть собі раду.

„Ця відомість мене обурила. Я запитав іще, чи немає нікого більше, щоб міг заступити галичан? І вийшов я з „Бесіди“. Павлевич, думаю, — бо про нього говорено, що ще недавно — за часів останньої польської революції — мав брати в ній не дуже гонорову участь, — Павлевич, що по своєму повороті з Москви вже навіть цурається по-галицько-русськи говорити. І такого чоловіка висилає Галицька Русь, як свого репрезентанта!“

„Другого дня пішов я до редакції „Слова“ й домагався, щоб не Павлевич, а хтось із запрощених їхав до Праги. Запрошені були крилошани: єпископ номінат Куземський, історик Петрушевич і редактор „Слова“ Дідицький. Коли два перші їхати не хотять, чи не можуть із вищих поглядів, то ви, кажу до редактора, їхати повинні.

„Дідицький, подумавши єюди й туди, сказав до мене: „Їдьте ви!“ — Відповідаю: „Я не запрошений“ Дідицький: „Як ви поїдете, і я пойду“ Я кажу: „Не маю дозволу й не час про нього старатися, бо якби я мав їхати, то нині, бо варто б при тій нагоді приглянутися також до господарської вистави, що там відбудеться перед закладанням наріжного каменя“. Дідицький: „Я піду до крил. Куземського й дозвіл вам вироблю“ Відповідаю: „Мушу надуматися“, і пішов на місто“.

„Думаю так: дозволу не маю, подорож не сковається. Жадати дозволу? По тім, що про зібрання слов'ян писали польські часописи, митрополит Спиридон (Литвинович) ніколи не позволить. Їхати проти заборони, — легше без дозволу. Яка ж, думаю далі, може прийти кара? Парохії в мене не відберуть; що відберуть певно, на велику радість деяких

ляхів, це деканат. Тому треба їхати, бо Павлевич, хочби із Дідицьким, готові там зробити якусь дурницю.

„По такім рішенні приходить до мене ще редактор Дідицький до готелю й заявляє, що говорив із офіціялом Куземським та що він дуже радий із моєї готовості їхати. Зібравши свої манатки, вечірнім потягом поїхав я на Krakів, Оломунець до Праги“.

„У Прагу, де мимоходом кажучи, чехи гостей дуже членно вітали й радо приймали, прибув я в четвер; розглянувшись, оскільки можна було, в п'ятницю по місці й господарській виставі, був я в суботу при закладанні наріжного каменя під чеський театр і на видовищі, уладженому з смолоскилами ввечері на річці Велтаві, притім відкрито статую матері „Слави“; в неділю по співацькому концерті, увечері був я на обіді, даному на 500 осіб, куди й нас, гостей, запрошено“.

„Приходжу туди трохи пізніше. Сідаю при столі, де вже сиділи Дідицький і Павлевич при русских. Дідицький каже мені: „Питалися нас чехи, чи хто з нас буде промовляти? Ми вже порозумілися з професором Ламанським, і він буде іменем галицьких русинів промовляти“.

„Ось вам вже дурниця, думаю, а її я боявся, тому кажу: „Ви згодилися, але зробили рахунок без господаря, бо я при тім не був. Чи це політично, коли ми тут знаходимося, щоб великорос промовив іменем австрійських русинів?“

„Опісля приходять до мене чехи з питанням, чи я не схочу промовити? Видно, що чехи самі вважали за відповідне, щоб на зібранні слов'ян, де кожна слов'янська народність промовляла свою мовою, щоб Мала Русь не зрікалася слова й давалася заступати великорусам?“

„Подумавши так, я велів вписати себе до слова.“

„По обіді настали промови. Початок зробили чехи, а за ними інші представники народностей. З росіян перший промовив Ламанський і сказав поміж іншим, що він говорить не тільки іменем русских у Росії, але також іменем „русских“ в Австрії. На ті слова Дідицький і Павлевич поклонилися на знак, що вони з цим погоджуються“.

„Промовців виступало багато, бо самих росіян говорило аж чотири. Коли зближалася черга до мене, Дідицький і Павлевич почали щора з більше непокоїтися, вкінці опускають обидва залу, бо, здається, боялися, щоб я їм не зробив сорому й не сказав, що Ламанський не має права й нашим іменем промовляти“.

„Покликаний до слова, промовив я відповідно до свята, хоча коротко. Зміст моєї промови був менше - більше такий: „Дозволите, панове, що й я, як русин, промовлю до Вас у руській мові. На ваше візвання ми прибули, милі браття, щоб разом із вами святкувати свято, що є не тільки святом

чеським, але також слов'янським. Ми прибули, щоб виявити, що вміємо цінити заслуги чехів біля Слов'янства, бо, по правді, все, що нині в цілій Слов'янщині діється, коли слов'яни знають, хто вони, так що до себе, як і в відношенні до інших слов'янських народів, то це заслуга ваших великих мужів, що невтомно над тим працювали, щоб слов'янські потоки й річки спровадити до одного великого моря. В єдності нашій сила, але в єдності братній, опертій на рівноуправненні, де права й найменшої слов'янської народності були б шановані. Най живуть чехи, най живуть слов'яни, най живе слов'янська взаємність!"

"По таких словах навіть Ламанський веселіш подивився на мене й стукнув об мою свою чаркою. Далі появилися з поворотом Дідицький і Павлевич.

"Добавити тут муши, що чехи заявили мені, що ліпше мене розуміли, як росіян. Я взагалі з чехами розмовляв по-руськи (вони, розуміється, по-чеськи) й добре мене розуміли.

"Другого дня була нарада поміж чехами й гістъми слов'янами, чи не далося б видавати окрему газету — в дусі свободи, посвячену інтересам слов'янським. Справа розбилася через те, що Росія вільної газети в свої границі не пропустить. Як потрібний був би такий часопис, особливо нині, де „*Zukunft*“ щораз то більше хилиться до послуг Росії і щораз явніше гегемонію тієї держави пропагувати осмілюється, здається, не треба доказувати"

"Час було вкінці погадати про поворот. Прибувши до Львова, спішу до „Народного Дому“. Тут деякі крилошани поглядають на мене, як то кажуть, згори, і довідуюся, що митрополит дуже лихий на мене й грозив великими карами. Видно, що ніхто не хотів за мною слова промовити. Подумав я собі, що й не треба, і другого дня перед полуднем пішов я сам до митрополита.

Митрополит: Що ви тут робите?

Я: Вертаюсь із Праги й приходжу виправдатися.

Митр.: Чи то правда, що ви там були?

Я: Правда!

Митр.: Що ви зробили? Що скажуть на те ляхи й що Голуховський?

Я: Що скажуть, не знаю, але я вважав це за свій обов'язок.

Митр.: За чиїм дозволом ви їхали?

Я: Про дозвіл не було коли старатись.

Митр. А мельдувалися ви в Празького архієпископа?

Я: Маю свого митрополита, інших не знаю.

Митр.: То ви не знаєте канонічних приписів. А де ви були зо службою Божою в неділю, а де на Вознесення?

Я: В неділю був я на службі Божій в костелі в Празі, сам служби я не мав. А на Вознесення був я на візку.

Містр. То так священик робить?

Я. Неправду говорити не вчився я замолоду й перед Вашою Ексцеленцією не буду.

Містр.: Я знаєте ви, яка вас кара чекає?

Я. Я зробив, що вважав за свій обов'язок, а кару визначити є право Вашої Ексцеленції.

Містр.: Що це за обов'язок?

Я. Львівські русини віддали вибір особи, що мала б, поїхати до Праги, Дідицькому, а він призначив до цього Павлевича, що цурається навіть по-руськи говорити, а балакає тільки по-московськи, і такий чоловік мав би галицьких русинів репрезентувати?

Містр.: Пошто з промовою виступали, щоб більше крику по газетах робили?

Я. Я виступав тільки тому, що Дідицький і Павлевич порозумілися з Ламанським, професором Петербурзького університету, щоб він промовляв іменем галицьких русинів, що й сталося. Це вважав я крайнє неполітичним, і тому велів записати себе до слова.

Містр. (покрутавши головою): Цього я, каже, жодною мірою безкарно пропустити не можу.

Я. Піддаюсь карі, яку Ваша Ексцеленція визначать.

„Розмова скінчилася, а визначена кара була — скасування мене з деканства, з чого деякі поляки не могли натішитися.

„Отже львівські русини, а властиво наші „тверді” висилають Павлевича, щоб репрезентував галицьких русинів на соборі слов'ян. Дідицький і Павлевич порозуміваються з великорусом Ламанським, щоб іменем галицьких русинів промовляв, а потому скаржаться, що їх хтось денунціює. Я хочу той крок неполітичний поправити і за те мене карають, бо бояться, що скажуть ляхи, а що Голуховський? Вкінці зовуть мене ляхоманом. Оце ті амбіції та особисті вигоди, яких я моїми поступками дослужився*.

Таке писав Степан Качала.

Із статті Качали виходить наявно, що він, як обережний політик, не міг погодитися з рішенням двох інших учасників свята, галицьких русофілів, щоб великорус, ще в добавку громадянин іншої держави, заступав також галичан. Свою відмінну думку перевів він зручно, не атакуючи особи Ламанського. Ясне й те, що чехи хотіли на своєму святі почути, побіч інших слов'янських промов, також українську, а Качала використав свою участь у празькому святі, щоб зложити чехам признання й подяку за їхню велику роботу для ідеї слов'янства і за їх єднання слов'ян ув одні велику сім'ю. Качала був слов'янофіл і на становищі посла сейму й парламенту він усе виступав за федерацією слов'ян ув австрійському прилюдному житті без права на посягання сильніших з-поміж них за гегемонією над слабшими. Своєю

промовою в Празі Качала віддав чималу прислугу галичанам, а передусім митрополитові Литвиновичеві (ур. 6.XII. 1810, ум. 4.VI. 1869 р.), що титулом свого становища вважав себе за репрезентанта галицько-русського населення. Однаке митрополит, що був автократом, під впливом нашептів своїх крилощан, не міг зрозуміти, що Качала сповнив свій громадський обов'язок. Митрополит наложив на нього кару, відбираючи йому уряд декана Збаразької округи. Кара залишилася карою, а Степан Качала міг бути із своєї участі на чеському саяті тільки гордий. Завдяки його тактовій і політичному розумові галицькі українці виступали на святі, як окрема нація, а не як причіпка Росії.

П'ятнадцять літ пізніше, дня 18 листопада 1883 року вроčисто відкрито в Празі „Narodne divadlo“, збудоване складками чеського народу, коштом трьох міліонів і сто тисяч австрійських гульденів. Сам театр був на викінченні вже в 1881 році, та в серпні цього ж року він упав жертвою пожару, а це нещастя заохотило чехів до щедрих складок на викінчення великого культурного діла.

На свято відкриття чеського театру прибули в р. 1883 знову галицькі гости: проф. унів. др. Сидір Шараневич (урод. 1829, ум. 3.XII. 1901 р.) із сином, б. голова „Просвіти“ і багатий поміщик Володислав Федорович (ур. 26.V. 1845, ум. 22.XII. 1917 в Києві), проф. Юліян Романчук (ур. 1841, ум. 23.IV. 1932 у Львові) і редактор „Слова“ Венедикт Площанський (ур. 1834, ум. 8(20).II. 1902 р. у Вільні). В домі словацького Кузьманіча промовив під час бенкету проф. Шараневич словами: „У нашого народу єсть приповідка, що гора з горою не зійдеться, а чоловік із чоловіком здиблеться. Так і ми з вами, брати чехи! Наші гори розійшлися, наші ріки розплілися, але наші серця зійшлися й найдуться в кожній потребі!“

День пізніше промовив на бенкеті проф. Юліян Романчук словами: „Сердечні брати чехи! На вість про ваше народне свято поспішили й ми, русини, щоб із широго серця побажати вам щастя й потішитися вашою радістю. Ви можете мати можніших приятелів, але щиріших від нас не маєте. Ще з давніх давен, коли й ми й ви своїх князів мали, в'яже обидва народи дружба. Наші князі дружилися з вашими королями, наш Лев із вашим Вацлавом; на Гуситскі війни йшла й наша шляхта, а саме — литовсько-русська, воювати й за вашу свободу; в нових часах наші поети й учени, Шашкевичі, Вагилевичі листувалися з вашими Шафариками й Ганками, а найбільший наш поет Тарас Шевченко одну з найкращих своїх поем заспівав у славу Івана Гуса й переслав та й присвятив її знаменитому вашому Шафарикові. За кожним разом, коли золота ваша Прага святкувала яке свято й містила в собі слов'янських гостей,

прибували сюди й русини. Вони були на слов'янському з'їзді 1848 року, були на закладинах вашого театру в 1868 році, прибули теж нині, і на кожний ваш зазив ми готові прибути знову. Ми тішимося з вами, і з вами сумуємо. Коли перед двома роками цей ваш театр, ваша надія, жертва й праця багатьох літ ув одній хвилині обернувся в руїну, не тільки вам полилися слізози, але й у нас заболіло серце. Нині знову глядимо на вас із беззаздрісною радістю й подивом; ми подивляємо ваш патріотизм, вашу енергію й витривалість, єдність і солідарність всіх верств вашого народу, тверду віру в себе, незахитану ніякими невзгодами; ми подивляємо, як ви не якою чужою поміччю, але власними силами добилися теперішнього поважного становища, — подивляємо й черпаємо звідсіля також для себе науку, потіху й надію. Справді, такий народ, як ваш, не тільки не загине ніколи, — оця прекрасна ріка не пропаде ані в німецькому, ані в ніякому чужому морі — але він буде ще щораз більше рости й процвітати. Такому народові й тим проводирям, що його так повели, честь і слава!“¹.

Побіч галицьких русинів явилися в р. 1883 на святі відкриття чеського театру також поляки, що поєдналися з чехами й вели з ними спільну політику в австрійському парламенті. Були поляки тими „можнішими приятелями“, що про них згадав Юліян Романчук. Виступили тоді поляки як промовці, а коли відпоручник краківського „Czas“-у гр. Андрій Потоцький виголосив тост на честь чеської преси, йому відповів др. Ержабек довшою промовою, закінченою словами: „на загальний поступ до свободи рука об руку з покревною Польщею“.

Перемир'я чехів із поляками довело до того, що російські діячі демонстраційно не приїхали на свято відкриття чеського театру. Вони обмежилися тільки висилкою кількох привітних телеграм.

Політика змінилася, а царська Росія дала тоді доказ, як саме вона розуміла слов'янську взаємність.

Проф. Др. Кирило Студинський.

Львів, 12.IV 1935.

¹. „Діло“ 1883. ч. 128 у статті: *Národ vobe*. Статтю писав, без сумніву, Юліян Романчук. Порівняй також „Слово“ 1883. ч. 126, 129 і 130, де поміщені статті: „Открытие чешского народного театра“

СВЯТА СОФІЯ КИЇВСЬКА.

Історичний нарис.

Все більше розпорощує свої сили Український Народ, — усе більше хилиться разом із ним до руїни й св. Софія. Про її стан у XVI ст. маємо вже багато певних вісток. З неизвестного близче документу половини XVI ст. довідуємось, що на св. Софії ростуть дерева¹. Не тільки Софія розвивається, — уесь Київ був укритий руїнами князівських будівель. „Остільки величезні були руїни, що тодішні вчені (пастор Гербініус і ін.) почали навіть шукати в Києві стару Трою, а в лаврських печерах — тіла Гектора, Пріама та Ахілла“². Пізніш, соромлячись за своїх предків, православні дослідувачі висунули були твердження, ніби Софію занапалисти уніяти. Але ні, — вже віддавна православні митрополити, що тільки й мріють про Москву або Вільну, не дбали за свою „митрополью“. Навіть Вітовт скаржився соборові єпископів, що „св. Софія, столная церковь митрополичья, не строиться, не имѣющи господаря, аки вдова и осиротѣвшая, красоты своея лишена, и митрополитове, пришедшее изъ Москвы, о семъ токмо пекутъся, еже обрѣтши, что красно въ св. Софіи, себѣ взяти“³. І дійсно, київський біскуп Верещинський, що видав 1595 р. працю: „Sposób osady nowego Kijowa“, описуючи розкіш внутрішніх прикрас собору, зазначає, що, „przez zły dozór mitropolitów kijowskich, a przez oziębłość panów greckich, temi czasy począł się nabardziey walić, które mu by jeszcze mógł się snadny ratunek dać, gdyby się chcieli panowie greckiej wiary, z mitropolitami swymi znówu P. Boga prawdziwie rozmilować...“⁴. А за часів митрополита Онисифора Дівочки Софія належала навіть до якогось „жолнера“, та ще й „еретика“⁵.

Ще більше занедбується Софія, коли перейшла в руки уніятів, що сталося за митрополита Рагози 1596 р.⁶. Що

¹ Прот. Лебединцевъ: „О св. Софії Кіевской“, „Труды III археологического съезда въ Киевѣ“

² Федір Ернст: „Київська архітектура XVII віку“ в збірці: „Київ та його околиця“ ... 1926, ст. 136.

³ С. Голубевъ: „Кіевский Митрополитъ Петръ Могила и его сподвижники“, Київ, 1898, т. II, ст. 412.

⁴ Ця його праця передрукована в збірці „Pisma polityczne ks. Józefa Węgierskiego“, ст. 35—57, Krakів, 1858. А в іншім місці читаємо в Верещинського: „Jakoż i sam kościół ich w Kijowie mitropolicki sanctae Sophiae... dedykowany, który jest dziwem jednym na świecie, w czem się Rusacy baczyć nie chęt... zmazę od różnych zwierząt, sprosnych barłogów i teraz odpowi“. Ib. 38.

⁵ „Акты Западной Россіи“, т. III, № 148; ще Голубевъ, оп. сіт., ст. 413.

⁶ Думка О. Левицького, ніби Софія перейшла до уніятів допіру в р. 1604, висловлена в статті: „Къ исторіи відворенія въ Киевѣ унії“ („Чтенія въ Истор. Общ. Нестора лѣтоп.“, кн. V, стр. 139) не обґрунтована поважніше. Софія перебувала в руках уніятів до половини 1633 р.

правда, вплив унійні в Києві були занадто малі, щоб Софія могла відіграти якесь поважніше значення в руках уніятів. Навпаки, маємо відомості, що доволі довго православні мали часами право користуватися святынею. Це знаємо хоч би з протесту православних (1610 р.) проти офіціяла уніяцького митрополита Янтонія Грековича, бо цей перешкодив православним, „когда соборъ у церкви святої Софія водле стародавняго звичаю припадалъ”, і коли вони звичайно „того дня соборомъ въ той церкви Службу Божую мивали”¹. Нехтування старою святынею ставало грізне, якщо в 20 роках XVII ст. (по 1621 р.). київські горожани звертаються до гетьмана й війська запорізького з проханням клопотатися, щоб Софія була знов „подъ благословеніемъ патріаршимъ” (цебто повернулась до православних) та щоб „церковъ Софійскую, якъ обыдраль панъ Садковскій, напоменуть его, абы и накриль хотя соломою, жебы ей гнити не даваль, олово обобралъ и продалъ, а трѣсками накриль умысльне, абы се обалити, якъ и иные муры повалялися”...². З початку XVII ст. церквою Софії (і ще трьома іншими) опікувався о. Филипович, що поводився недобре, „зачим фала Божая в тых всих четырох церквах устала, и не была Служба Божая черезъ тот увесъ постъ великий; до того каменьє тесаное по столбахъ и сходахъ рознымъ людемъ порсспродавалъ”³.

По занепалому, забулому про своє величне минуле, Києву вешталися коні, корови, собаки, свині. Заходили вони й у мури Софії, перелазили через купи руїн західної сторони (що частинно повалилася 1625 р.), шукаючи трави, що рясно проростала в звітрілих мурах, і поживи в смітниках, що їх неохайні кияни поробили біля своєї святині⁴.

— — —

Але й у такому стані Собор робив велике враження на всіх, хто бачив його⁵. Не знаходить слів висловити своє захоплення Верещинський: „словом — що всі підтверджують — у цілій Европі немає церков, щоб коштовністю та розкішшю виконання перевищували Костянтинопольську та Київську (бо вони обидві збудовані за однаковим планом)”⁶.

Тільки одиниці відчувають усю небезпеку положення й не шкодують праці та коштів утримати занепадаючу бу-

¹ С. Голубевъ: „Материалы для истории зап.-русск. Церкви”, — „Чтения въ Истор. Общ. Нестора Лѣтоп.”, т. V, ст. 198.

² „Археографический Сборникъ документовъ... Съверозападной Руси”, т. I, Вільна, 1867, ст. 266.

³ О. Левицкій, оп. cit., ст. 142.

⁴ Верещинський, оп. cit., ст. 38.

Про стан Софії на початку XVII ст. дає багато цікавого І. Моргилевський: „Київська Софія в свіtlі нових спостережень”, збірник „Київ та його околиця...”, 1926.

⁵ Верещинський, звичайно, не знав результатів найновіших дослідів над Софією, що ствердили цілковиту архітектонічну неподібність між цими двома Церквами.

дівлю. Напевно не здолав би Могила направити Софії, коли б ще в XVI ст. Київський намісник пан Богуш Гулькевич-Глібовський не підтримав її: „Своими власними п'язми учинилъ немалый поратунокъ и подъпоможеніс въ оправѣ великоѣ церкви святоѣ Софіи, ее покрылъ и побилъ”¹. Це для них, опікунів Софії, краших синів народу, промінювали ще своїм життям руїни. З їх окруження виходили легенди про чуда, що діються на смітниках старої катедри. Легенди ці хвилювали киян і не давали їм забути про ганьбу своєї святині.²

Врешті прийшов той, хто, за словами одного з пом'янників Києво-Печерської Лаври, „церковъ соборную святой Софіи, подъ унѣятами до чтиридесятъ лѣтъ бывшую... воздвиже”³. Дійсно, митрополит Петро Могила, міцний культуртрегер, переборовши нехіть до себе киян, зламавши опозицію ченців, відразу звернув увагу на катедру:

„Тебе Софії руини чекали,
З твоикъ надправы рукъ ся сподѣвали“,

як читаємо в „Евонії веселобрмчайї“. Не шкодує він власних коштів, вміє рівно ж захотити до жертв збайдужіле українське суспільство. Допомога напливає, — один прислав діжку вапна, інший „що Бог до серця подастъ”⁴.

Якою позоставив по собі Могила Софію, знаємо зо знаного малюнку⁵ Аврама ван-Вестерфельда (1651) — в'їзд

¹ Ернст, op. cit., ст. 142, прим. 3. Можливо, це цей дах пізніше так старанно ограбував Садковський.

² Ось одне з таких чуд: 1625 року, 6 вересня два пани їхали до Києва. Прибувши до Золотих Воріт, побачили вони, що в „Sophiey Cerkwi świątostś wielka, świee zapalone, u śpiewanie przewdzięczne usłyszeli“. Здивувались, що в порожній Софії хтось так рано править Службу Божу. Злізли з возів і через віелини, „ktore w ścianach nie-przyjazna ręka u nieblos niepogoda poczyniła, obaczyli na Połatach przewdzięcznych Muzykantów, w białe szaty odzianych“. Злякані, оповідають про чудо митрополитові. Але й цей, як виявилося, саме перед їх прибуттям мав видиво, коли по Ранній Службі, „odprawując swoje contemplatione, w sadzie przechadzałem się, gdzie pojrzec mi się zdarzyło na S. Sophiey Cerkiew, w ktorey wielkiej kopule ogień obaczyłem“. Післяв свого слугу довідатися, хто був у Церкві, але виявилося, що нікого. Тоді „Ociec Święty do tych dwu y drugich, którzy na ten czas przytomni byli, rzecze: Pominiecie na słowa moje działki małe, że ieśli ja sam, iuż Cz³ek pozyły, nie doczekam, po mnie będący oczywiście uyrzą, iż ta Cerkiew znowu się tam zwroci, zkad odieta, y że pocieszy Pan lud swoj Prawosławny, który teraz zasmucił“. „Teratourguma lubo Cuda, które były... w... Monasteru Pieczarskim... przez W. Oycę Athanasięza Kalnofoyskiego. Z Drukarni Kijowopieczarskiej, Roku P. 1638, ст. 196—197.

³ Голубевъ „Материалы“ ст. 204.

⁴ Про це ширше — Голубевъ: „Петръ Могила“, т. I, 337—361.

Репродукція цього малюнку в атласі, доданому до „Труды З археол. съезда въ Кіевѣ“, в Айналова и Рѣдика „Древніе памятники...“, Січинського, Моргилевського й ін.

Януша Радзівіла через браму св. Софії. Бачимо тут східній бік катедри — її апсиди — Нерушиму Стіну. Софія тоді ще досить добре затримала свій давній вигляд, набувши тільки деякі особливості ренесансу: маківки катедри, малий підбанник і ін¹. Декоративні ніші вівтарів прикрашені фресками, стіни головної вівтарної апсиди зміщено контрфорсами. Що правда, цілковитої віднови Могила не закінчив, що бачимо з інших (хоч до них не можна ставитись із довір'ям) малюнків Вестерфельда. Це підтверджує й інший свідок, архидиякон Павло Алепський, пишучи про свої враження з року 1654, — що Софія з боку західного нартексу напівзруйнована. До речі тут буде навести свідоцтво Коссова про працю Могили: „Ten odebrał cerkiew S. Sophiey w Kiowie na Rezidencyą Metropoliey swoiej, tylko nie do gruntu tak spustoszała, odartą u opadły, że u podziu dzień wielki sumpt prowadząc, zaledwie z ruin ią mogł wykopać, a światu od części opatrzoną pokazać”². Але зроблено дуже багато: підлогу виложено різокольоровими плитками (вище старих підлог), вівтар прикрашено мармуром, здвигнуто іконостаса зо срібними царськими вратами, що його „ніхто не в силах... описати через красу та різноманітність його різьби та золочення”, як захоплено свідчить Павло Алепський³. Для праці над Софією, Могила потрапив згromадити найкращі сили, навіть із закордону. Так, нпр., знаємо мистця з Москви „сусальника” Іоакима Євтіхієва, що був прикрасив образи собору, „во еже всѣмъ дивитися преславному сице-вому дѣлу”⁴.

Могила, як ніхто інший, зрозумів значення св. Софії. „Єдиной народу нашого православного оздобы, а головы и матки всѣхъ церквей”⁵. Це щасливим для Софії збігом обставин на митрополичій престол сів представник знатої меценатської родини, що її герб прикрашує й баню Волоської церкви у Львові. (Кінець буде).

Мр. Іван Коровицький.

Див. рецензію В. Січинського на працю В. Ернста: „Київська архітектура XVII ст. в „Україні“, кн. 34, ст. 130.

Пжтерихъ або жукоѣ SS. Oycow Pieczarskich przez Silvestra Kov-
w Kijowie, току 1635.

³ Великі уривки зо спогадів Алепського наводить Голубевъ: „Петръ Могила”, т. II, 418—424.

¹ За Ернстом, оп. сіл., ст. 145.

² З листа Могили до пана Павла Ставицького з 29.VI 1633 р. Лист видрукував Голубев: „Петр Могила”, т. I, дод. 86.

НАШИМ ПОЕТАМ.

Так голосно уяви вашу кличе
 Віками надбаний в Європі скарб:
 Лукреція, Мадонна, Беатріче
 (Яка пишнота образів і фарб!),
 Величні постаті чужих історій
 (Багато їх, ім'я їм — легіон),
 Що славою ясні затьмили зорі,
 Як Цезар, Валенштайн, Наполеон...

Чому ж моя душа така холодна,
 Байдужа так до всіх отих пишнот?
 Очей моїх не вабить з них ні одна, —
 Чужі мені поваби їх красот...

О, Музо! досі проста ти селянка:
 Миліш тобі Шевченко, а не Дант,
 Не Беатріче, а його Оксанка —
 В його скарба хнайкрашій діямант.

Рідніш тобі не та Мадонна гожа,
 Надхнення давніх і нових мистців,
 А українська, наша Мати Божа,
 Стіна та Нерушима і Покрів.

Чужим богам ти не несеш поклонів:
 Рокоче кобза горда і дзвінка
 Не славу Цезарів, Наполеонів,
 А Наливайка, Хмеля та Сірка.

6.V 1935.

С. Черкасенко.

ПОМЕРЛІ ДУШЕЧКИ.

1. Щось ніби символічне.

II.

„Про те, як вибухнула війна, як із нас, медиків, через рік почало начальство виробляти скорозрілих ескулапів та гнати на фронти,— про це нецікаво. А от, як прийшла, братіки мої, революція та стала Україна на ввесь свій велический зріст — то це „нєцо інного“. Остільки „інного“, що ми з Дмитром, не вагаючись ані хвилинки, кинули к лихій матері оту вошиву, збільшовичену братню на румунськім фронті, попрацювали не мало коло українізації наших дядюшок та організації з них окремих українських військових частин і з першим військовим з'їздом опинилися в Києві.

„Ex, незабутні часи!... I горя чимало набралися, зате ж і в горі були щасливі тим найвищим щастям, що полягає

в буянні, в молодечім горінні, в пориванні до боротьби, подвигу, до праці, та в самій боротьбі, в самій праці. Та ж ми були не тільки свідками, а й учасниками того, за що прийдешні покоління — чи дякуватимуть нам, хто зна, а що за здритимуть, то напевне. Тож ми були свідками й учасниками воскресення України. Розумісте, мої милі кнедлі, що ми робили історію, й не історію Російської імперії, як це робили своєю покорою та угодовством ще кілька місяців перед цим, а історію старої, тисячелітньої, й разом молодої, нової України!... Хіба це не щастя?

„Переживали, кажу, багато щастя й горя... Пережили Центральну Раду, більшовиків, німців, знову Центральну Раду, гетьмана, знов більшовиків, Вінницю, Кам'янець-Подільський, Денікіна з його христолюбивим воїнством і т. д., аж поки доборолися, мовляв Шевченко, до самого краю.

„Я особисто ввесь поринув у боротьбу в найпростішому значенні цього слова. Цебто ввесь цей час, трохи не два роки, був на тому чи тому фронті й не розлучався з рушницею. А Дмитро... якось усе так складалося, що він здебільша тримався уряду й працював із ним. Ну та й не дивниця ні кому. Як і давніше, за студентських часів, Дмитро виявив стільки організаторського хисту, що не було, мабуть, такої справи, що в ній обійшлося б без нього — чи то в адміністраційній, чи часто й чисто воєнній ділянці: чи десь почне, було, розвалюватися на фронті, чи зашкутильгає постачання, чи ще що там — з'явився з центру Гайдай: раз-два, й усе направив, козаків підбадьорив, старшині надавав указівок, а сам зник, і вже дивись — десь ув іншому місці лад дає. Я так і не пригадаю, чи він брав коли-небудь участь у бою... А проте, хіба мало було іншого діла, де потрібні були такі голови, як Дмитрова?...

„Коротко: скінчилося на тому все це, що уряд наш опинився на еміграції в Тернові, а ми, вояки, в польських таборах. Сумно скінчилася ця перша доба нашої героїчної боротьби, але... нічого не вдієш, „братржі“ Все в історії так буває: сьогодні нас, а завтра ми... Все питання полягає тільки в тому, коли саме настане теє завтра, й чи його треба мовчки й терпляче чекати, поки саме прийде, чи треба вжити якихось зусиль, щоб так чи інакше прискорити його.

„Ой, „братржі“, чи не забагато я вам набалакав?... Точка, більш нічого не скажу, — буде, годі, досить!... Додам тільки, що мені ввесь час бракувало Дмитра, як повітря тому, хто задихається... А я ж просто задихаюся під тягарем думок, планів, сумнівів. Дмитро все це зважив би на терезах розуму й логіки, привів би до якогось ладу, до системи, випрацював би безпомилкового плана, а за тим, що далі, діло не стало б, бо й він, і я, й ще не мало нас, кохаємо Україну над усе, й не з обов'язку, а одчайдуш-

но, стихійно, якраз так, як колись казав один наш великий одчайдух:

... Я так її люблю.
Мою Україну убогу.—
За неї душу погублю!...

Pardon, кнедлі, — маленька редакторська поправка відповідно до сучасності: не душу, а тіло, бо в наші часи душу погубить усякий песій син за шмат гнилої ковбаси, й нікого цим не здивуєш. А от тіло — на це здатні тільки святі одчайдухи... Розумієте?... Що? „Воловіна“? Ха-ха-ха!... Де вам!.. Краще заспіваю вам знов „піснічку“

.
Зміркувавши собі, що найпевніше другяку застати вдома десь надвечір, я пообідав у своїм „готелі“, по обіді трохи заснув, а о б-ій годині виїхав потягом до Праги.

Адреса, що я її дістав ув адресовім бюрі, не вельми докладна була, й я чимало таки поблукав уличками одного з найдальших празьких передмість, поки натрапив на те число вілли, що мені потрібне було.

— „І що за фантазія в людини, — думав я, витираючи хусткою спітніле чоло й виски, — забратися аж на край світу!... Певне ж, мешкає десь у сутеренах, а такого добра за ті самі гроші можна, на мою думку, зажити й далеко біжче до центру Нарешті ось число 234, а далі, мабуть, де він проживає... Гарна вілка...“

Вілла справді була гарнісінька, як картиночка: висока, веселенька, мабуть, тому, що біла й нова навбач, із високим ганком, завершеним опуклою банею, що спереду лежала на двох мармурових колонах, а ззаду влипла просто в стіну над чудовими, великими з різьбленого дуба дверми. Перед віллою стояли по обидва боки ганку дві, традиційні, мабуть, у багатьох власників вілл, сріблисті ялини, а перед ними, від самої важкої залізної брами й гратчастої хвіртки з скринькою для листів і часописів та з звичайною теж табличкою — „Rozog! zly pes!“ — послався пречудовий квітник. По боках вілли, попід гратчастою огорожею з заліза на високім підмурівку, росли ще всякі дерева, а далі — і по один і по другий бік позад вілли — видно було гарно удержані овочевий сад із білимі від якоїсь масти цівками груш та яблунь. Побіч ганку, на купі жовтого піску, гралося двоє гарненьких діток: дівчинка років п'яти й хлопчик років, мабуть, трьох.

Почав у муріваних стовпах, що в них вроблена була хвіртка, дивитися кнопку електричного дзвінка й зненацька вперся очима в близкую мідяну табличку:

MU Dr. Dmytro Hajdaj.

Перечитав раз, удруге, втретє й очам не няв віри.

— „От тобі й маєш!... От тобі й сутерени!... — думав „Наша Культура“ 1935 р. кн. 2.

збентежено. — Та чи й вілла не його це?... Хм... дзвонити чи ні?... Може то й діти його?... А коли діти, то ж, мабуть, і жінка є... Добре, як українка... А може якась горда та пишна чешка, а я ж...“

Мимохіть сковзнув очима по своєму не першого віку, витертому вбранню... Всередині чомусь боляче защеміло. Чому?...

— „Чорт знає що! — вилаявся в думці, — виходить, не буде діла... Дарма тільки перся на край світу... дарма радів, як дурень... А може... може він тут тільки мешкання чи кабінет наймає...“

Сонце сідало. Зникали одна за одною довгі тіні. Було проте душно... А може це мені тільки від несподіванки. Скинув капелюха й витер упріле обличчя... Але що за лихамати! Звідки це так погано тхне?... Й виходків нігде не видно, самі сади та квітники, а пах... Пху!...

Вагався так доти, поки не побачив крізь гратеги, що дітлахи перестали копатися в піску, а повернувшись до хвіртки голови, питаюче позирали з-під лоба на мене.

Подзвонив, натиснувши кнопку під мідяною табличкою. Діти, як на наказ, скопилися на бистрі ноженята й, не обтрушуясь навіть від прилипного на голі литочки й на вбраннячка піску, метнулися з місця й ув одні мить скovalися за рогом вілли в овочевім садку.

Я чекав. За хвилю з-за рогу вийшли спочатку діти, а за ними висока, оглядна, груба постать ще не старої людини без піджака, але в сніжнобілому комірці з гарною шовковою краваткою; в руках мала величезного на довгім держалні черпака.

— „Господар чи двірник? — питав я сам себе, вдивляючись у кругле, гладке, голене обличчя. — Ні, не двірник, а мабуть сам...“

Пильно вдивляючись у некликаного гостя за хвірткою, груба постать поставила, обперши об стіну держалном, свого черпака й повільною ходою захиталася до мене. Діти за нею, вже веселіш поглядаючи на чужого.

— Вам кого? — наблизившись, запитала нарешті грубим голосом постать по-чеському.

Я прикипів на місці.

— „Ta це ж... Ні, не може бути... Але ж справді він, мій Дмитро!... Боже, як час та життя міняє людину!...“

Я мовчав, вражений і схвильований несподіванкою, й не зводив із нього очей, а до того спостеріг, як у нього застиг раптом його пильний питаючий погляд, і на широкі обличчі вималювалося страшенне подивування, трохи не жах. Це тривало одну мить: враз очі йому засвітилися радістю...

— Гнат?! — скрикнув він із широкою, дружньою одвертістю й рвійно кинувся відчинити хвіртку. — Де ти взявся?...

Ти давно в Празі? Ну, диви: як же це я не знат?... — сипав питаннями вже по-українському.

Діти здивовано позирали то на нього, то на мене.

— Та вже кілька місяців, — відповідав я, зворушену по-сміхаючись, — але не в Празі, а тут недалеко під Прагою...

В цю мить відчинилися двері, й на ганок вийшла теж висока й ограйна, в білявих зачісах, у легенькій, але пишній сукні, ще молода пані: вона, поквапно помацавши рукою по переду сукні, знайшла лорнетку й швидко піднесла до очей, гукнувши мелодійним солодким голосом:

— Кдо то є, мілачку?

Діти стрімголов кинулися до неї, щебечучи голосно:

— Мамі! мамі! някій цізінец!...

Я засміявся, а чого, й сам не знаю.

— Гнед, гнед, Квєтічко! — не повертаючись до неї, відгукнувся Дмитро. — То є муй стари пржітел... українец...

Пані, почувши це, кинула на мене ще один, чомусь мені здалося, зневажливий погляд крізь свою лорнетку, потім пустила її, взяла дітей за руки й зачинила за собою двері.

Дмитро нарешті одімкнув хвіртку. Але що з ним?... Почеконіле обличчя засмикалося в якісь силувано-привітній кривій ухмилці, очі забігали, як у спійманого на гарячому вчинку, злодія, навіть руки тряслися... Мабуть, через це й ключем довго не міг попасти в замкову щілинку.

— Заходь же, заходь... чого ти? — намагаючись витримати радісний тон, промовив він.

А я дивився на нього й уже вагався, чи заходити, чи ні. Вороже почуття підіймалося з середини й до нього, й до його жінки, навіть до дітей. „Цізінец“ — ще лунало в ухах.

— Здоров, голубе! — міцно стиснув мені руку й почав замикати хвіртку.

Я ж, як ішов сюди, готовувався кинутися старому другу в обійми. Розхотілося чомусь. Та й задушливий пах, що висів доокола в тихому вочірньому повітрі, якось не настроював до сантиментів.

— Може в сад пройдемо, — промовив нерішуче Дмитро. — Я б, той... у хату, той... та дружина трохи слаба... Ось тут сядемо...

— Та я, власне, на хвильку, промовив я, вмощуючись на скамниці, — пересвідчитися, чи справді це ти мешкаєш тут. А на довше зайду іншим разом... Ти що — лікар тут? Маєш практику?

— Та так, трохи, тут на передмісті...

— Віллу наймаєш, чи твоя власна?

— Та як тобі сказати?... Власне, жінчина...

— Вона що — з багатої родини?

— Так... Власне, той... бувша вдова по фабрикантові...

— Ага... Хм... так... А діти твої? Ти давно жонатий?

— Та щось, мабуть, четвертий рік... А ти? Так і досі парубкуєш?

Він засміявся й поляпав мене долонею по коліні.

— Парубкую, — все якось ніколи з цим... А діти як у тебе: по-наськи не говорять?

Грубе лице його знов почервоніло.

— Та як тобі сказати... Вони все з матір'ю, то... Та ж, власне, логіки нема вчитися їм по-наськовому

— Хм... логіка... А як же в тебе самого з Україною? Чи поклав уже не вертатись?

— А де ж вона, та Україна? Куди вертатись?

— Та ж може буде... Всі ж ми, той...

— Коли воно буде? А сидіти, як і давніше, й чекати з моря погоди — і нерозумно й нелогічно. А ти як — маєш якесь „замєстнані”, чи ні?

— Маю... на „ставбі” працю...

Він із співчуттям подивився на мене:

— Бідолаха... Хіба не можна знайти чогось кращого?

— Ні, надумав оце в Україну вертатись із деякими з товаришів.

— Як?! Чого? — злякано крутнувся він на місці. — Нелегально?...

— Так... Може вдасться щось зробити.

— Ну, знаєш... це той... просто божевілля. Я розумію... патріотизм, саможертува — велика річ, але ж... ну, коли мають якусь доцільність, логіку...

Я задихався.

— Фу!... Що воно за сморід? Як ти можеш терпіти... Я не маю чим дихати.

Він засміявся:

— Пусте, то з незвички... Це я поливав дерева рідину з того... ну, з виходку. Дуже корисна річ... Усі тут так роблять... Овочі на прочуд... О, куди ж ти? Посиди ще, побалакаємо, — давно ж не бачились... Зараз я скажу Квісточці, щоб той... каву або що...

— Ні, ні, дякую... Пізно вже, а мені ж далеко. Колись іншим разом...

Дмитро й собі підвівся.

— Шкода, шкода... Ну, то заходь же, не забувай. А оте — викинь з голови. Влаштовуйся краще тут: сама логіка говорить за це... Ще встигнемо й померти, поки тая Україна... Стрівай, я одімкну...

— Дякую. Бувай здоров!

— До стрівання. Дякую, що не забув і зайшов...

Скорою ходою понісся я від чудової вілли свого колишнього побратима, але важкий дух ще довго переслідував мене: здавалося, що й сам я пропахався ним. І тільки відійшовши геть-геть, став я на повороті в другу вулицю, ще раз поглянув здалека в той бік, де мої ілюзії втонули в тій густій задусі, й стиха промовив наше стародавнє, київське:

— Померлим душечкам царство небесне, вічний упокій...

Спиридон Черкасенко.

Горні Черношіце. 23.III. 1935.

П О В О Р О Т.

Вернувся я, де вільхи й риби,
де м'ята, іви, де квітчасті стіни;
і знов цілую чорні скиби,
припавши перед сонцем на коліна.

Ой, похилилось надо мною,
як мати понад сином, полум'яне.
І знов мене земля напоїть,
мов квіт росою, поцілунком тьмяним.

І чорні скиби й сині плавні,
на плоті хмари, наче плахти, висять.
Тут я у кучерявім травні
під вільхами і сонцем народився.

Богдан І. Антонич.

В І Л Й Х И.

Весна на вільхах палить ладан
і пахне ранків холод синій.
Зелений кодекс квітня влада
для карасів напише й линів.

До ставу, що закрився гасм,
ідуть дівчата хмари прати,
і вітер листя розгортає,
бо хоче сонце з вільх зірвати.

І серце знов знаходить слово
Струнке, закохане й сп'яніле!
У небо ясне й малинове,
мов птахи, вільхи полетіли.

Богдан І. Антонич.

УРИВОК.

Боюсь згасити світло лямпи,
бо може стати ще страшніш,
і ніч, розкладена на ямби,
у серце вбилась, наче ніж.

Ніяк заснути! Кличуть півні,
годинник б'є і місяць лине.
Мій сон, мій голос неспокійний
в моїй трагічній батьківщині.

Богдан І. Антонич.

ВЕСНА.

Весна всю природу малює у квіти,
Усе одягає в зелену парчу,
І хореє серце знов кличе горіти, —
Вливатись нектаром життя досхочу'.

Та серце, розбите бурею злою,
Даремно до того вживає зусиль...
І кожного року — з новою весною
Новий і гостріший в собі чує біль...

Борис Лисянський.

ЖИТТЯ Й ДІЯЛЬНІСТЬ ФЕДЬКА ГУСКИ.

I

Трудовий день комсомольця Федька Гуски¹.

Зустрів я недавно свого давнього товариша — Федю Гуску. Сумний він та невеселий. Питаю:

— Чого, Федю, на життя так невесело дивишся?

Сів біля мене Федя, плонув через губу (по давній звичці) та сумно-пресумно:

Ех, братішка, умов для праці немає, затирають нас, кожен тобі пакость норовить підстроїти, бюром лякає, хуліганом узиває!

— ...Дома й то спокою тобі не дають, казав далі Федя. — Прокинувся я вчора ранком, а мати ще снідати не зварила. І сказав я їй усього два слова: мовляв, мамашо, пора вам продукційність праці підвищити, пораєтесь біля печі років тридцять, а кваліфікації ні на копійку.

А вона й скрипіла:

¹ Оповідання: „Трудовий день комсомольця Федька Гуски” беремо з „Гуморесок” 1929 р. молодого радянського гумориста Юрія Вухналя, що дав цілу низку таких оповідань під назвою: „Життя й діяльність Федька Гуски”, змальовуючи в них негативні риси комсомольців. З цієї збірки подамо в „Нашій Культурі” декільки кращих оповідань.

— Тобі й їсти не слід би давати, — бродиш, як барбос той, — як тебе в комсомолі тільки держать?!

— Киньте, — кажу, — мамашо, бухтіти. Не розумісте потреб сьогоднішнього дня, то й не сірайтесь, і організації не чіпайте — у мене нагрузка. А не дасте снідати, сам у погріб піду й молока нап'юся.

Мати за чаплю та в опозицію:

— Я тобі голову розвалю!

І стало мені образливо, і подавсь я геть із хати. Іду собі вулицею, гульк — лежить проти двору баби Одарки собака — хвіст одкинула й очі заплющила.

Не інакше, — думаю, — як скажена, одвернись тільки, а вона тебе за ногу цап — і пропадай, Фед'ко Гуско, не на фронті революції, а в оточенні мирному.

Думаю — вбити треба, поки людей не поколошкала. Узяв каменюку й ахнув її — так вона й не тріпонулася.

Як вибігла тут баба, як заголосить:

— Та чи вона тебе чіпала? За що ти собаку безневинну погубив, барбос ти іродський?

Підступив я до неї та на вухо:

— В ДПУ хочеш? Ти бачила, як вона очима водила та як хвіст одкинула? Та вона в тебе самасшедча!

А вона мені:

Сам ти самасшедчий!

Досадно мені стало --- як ти її переконаєш? — повернувшись й пішов до сельбуду.

— Слиш, пацан, — питаю піонера, — в сельбуді хто є?

А воно мені:

— Який я тобі пацан?!

Взяв я його за гузир однією рукою, а другою за вухо.

— Так ти, — кажу, — отак на питання старої гвардії відповідаєш? Та ти знаєш, гнидо аліментарна, може я за тебе страждав у революцію. Ех ти, зміна єрункова!

Та керуючу рукою по задниці його, по задниці... Ве-решть воно, пручаеться. Пустив я його, а самому досадно: зміни путящеї немає!

Зайшов у сельбуд, а там сидить Пріся. Я до неї, як товариш, положив руку їй на груди й хотів побалакати про внутрішній стан нашої продукції, а вона як заверещить та від мене.

Тоді я їй:

— Ех ти, міщенка, наскрізь прогнивша, може товариш на політичну тему хотів з тобою побалакати, а ти тікаєш. Міщенка ти!

Вийшов із сельбуду, і світ мені не милий.

А тут назустріч суне піп, та в новій рясі. Не витримав я... плюнув на його рясу та голосом, повним пролетарської зневаги:

— Ех ти, опіюм!

А він:

— Ви, товариш Федір Гуска, пообережніш, а то я за гаку антирелігійну пропаганду жалітися буду.

А я йому:

— Цить, а то вмреш! За себе не ручаюсь...

І сумно мені, пресумно: опіюм, так би мовити, і той огризається.

Іду повз крамницю, а там очищену виставлено — так я з горя й хильнув. Та й подумати так: ну, не питиму я, не питимеш ти, а там третій пiti не скоче. Питаю я тебе, хто ж тоді питиме? А випустили: збиток видимий державі.

Не пригадую я після того нічого — не стільки від горілки, як од горя.

А на другий день на бюро мене.

— А за що? За віщо?

Фед'ко подивився на мене, шукаючи співчуття.

— Та воно, бач, Федю, не добре таки ти робиш, — промовив я.

Фед'ко враз одсунувся од мене:

— Ах ти, угодовець! А ще товаришем звешся! Зачуха ти, а не товариш!

Я змовчав. Правду кажучи, боявся, щоб мій закадичний товариш Федір Гуска по вуху мене не дзенькнув.

Юрій Вухналь.

ТРАГЕДІЯ УКРАЇНИ.

Зійшлись обое на багнетах:

Старий - старий і молодий.

В одного: — Сину! — з-під кашкета...

В другого: — Батьку, одійди!...

Зійшлись, і стали на хвилину,
Схрестили погляди на мить, —

Кашкет мовчить і жде на сина,

А син осикою тремтить...

На перекошені обличчя —

Не біль, не втома — дикий сказ:

— Хоч би вже швидше!... Хоч би швидше!...

Хоч би зараз!...

І довго ждали б два багнети

(В очах кривавий перелив),

Та хтось іззаду з кулемета

Обох скосив...

Дмитро Фальківський¹.

¹ Дмитро Фальківський, видатний український радянський поет, народився на Поліссі 22 жовтня 1898-го року. Вчився в гімназії в Бересті Литовському. Видрукував три збірки віршів: „Обрій” 1927 р., „На пожарищі” 1928 р. і „Полісся” 1931 р.; відомі його поеми: „Чабан” 1928 р. і „Чекист”. Фальківский тяжко зрадив своєму народові, — був дяжкий час чекистом... В грудні 1934 р. Фальківського розстріляно в Києві з вироку військового суду ніби за контрреволюцію.

РЕЦЕНЗІЇ Й ОГЛЯДИ.

Народня освіта в совєтській Україні, Варшава, 1934 р., 240 ст. іл. 8", написав С. Сірополко. Праця С. Сірополкова має за завдання „подати читачеві найголовніші відомості про систему шкільної освіти й стан народньої освіти” в УССР, а тому „в своїй праці автор старався з'ясувати динаміку й статику в справі народньої освіти в Сов. Україні” (ст. 6. 5). Опирається автор виключно на офіційні радянські видання. Праця складається з таких розділів: I. Система шкільної освіти, II. Дошкільне виховання, III. Трудова школа на шляху досягнення загального навчання, IV. Приміщення трудових шкіл та їх урядження, V. Внутрішнє життя трудової школи, VI. Професійна школа, VII. Робітнича та партійна освіта, VIII. Вищі школи, IX. Педагогічна освіта й учительство, X. Наука та наукові установи в Сов. Україні, XI. Політична освіта, XII. Бібліотечна справа, XIII. Продукція книжок та їх поширення, XIV. Преса в Сов. Україні, XV. Українізація установ народньої освіти, XVI. Бюджет народньої освіти, підсумки та перспективи, додавання, схеми, таблиці.

Ось такий широкий зміст Сірополкової книжки. Велика кількість статистичних таблиць, зроблених на основі офіційного матеріалу або взятих із офіційних джерел, збільшує цінність її. Автор для своєї праці використав велику літературу, яку скрізь старанно цитує, а не робить цю працю джерельною.

Проробивши немалу працю, автор приходить до ось таких шікавих висновків: подаємо їх повно:

1. Шкільна система Сов. України, що визначалася зпочатку характером професіоналізму, а з часу уніфікації шкільних систем Союзу Сovieцьких Республік — характером політехнізму, спричинила до зниження рівня загально-освітніх знань серед учнів усіх типів шкіл.

2. Підпорядкованість дошкільного, шкільного й позашкільного виховання директивам комуністичної партії привела до нехтування большевицькою владою в своїй освітній політиці основних задач педагогічної науки.

3. Досягнення загального обов'язкового навчання та завершення ліквідації неписьменності в Сов. Україні ні в якому разі не можна вважати за доконаний факт, як це урочисто проголосував сов. влада з нагоди 15-ої річниці жовтневої революції.

4. Наука в Сов. Україні позбавлена свободи наукового дослідження та все більше стає служницею політики, як у добу середньовіччя наука була служницею релігії.

5. Нова національна політика, що прийшла на зміну курсу т. зв. українізації, почала набувати особливо гострого характеру з 1929 року, ідучи в напрямку послідовного знищення всіх здобутків української культури”.

Скрізь пильнує автор іти історичною методою, подаючи те, що в Україні було зроблене до радянської влади й що зробила ця остання. Жаль тільки, що автор тут часом і не повний, і не об'єктивний. Напр., коли б автор подав був те, що зробила на освітньому полі Дирекція У. Н. Р. виразніше й докладніше, а особливо не оминув праці

першого її Міністра Освіти І. Огієнка, що виразно порвав з попередньою політикою вагання та оглядання на Москву, праця значно виграла б у своїй основній ідеї.

Ол. Цинкаловський: Волинські дерев'яні церкви (XVII-XVIII ст.), Львів, 1935, 15 ст. іл 16". На Волині дуже мало позосталось старих дерев'яних українських церков, — їх виперли церкви стилю російського. Ол. Цинкаловський старанно описав ці незначні остатки, додаючи до того 8 добрих знімків. Добре було б, коли б Ол. Цинкаловський таким способом описав українські церкви цілої Волині.

Бібліографія української бібліографії, склав Е. Ю. Пеленський, Львів, 1934, 198 шпалт. Українська наука за останні 50 літ таким велетенським кроком пішла вперед, стільки написано вже цінних праць та найрізніших довідок, що нема вже зможи легко в тому величезному матеріалі орієнтуватися. Ще так недавно можна було спокійно писати, напр. у мовознавстві, знаючи, що пишеш на цю тему перший, бо наукова література наша була зовсім маленька, — її кожний легко мав перед очима.

Тепер цей стан радикально змінився приступаючи до якоїсь праці, вже маєш своїх попередників, і то часто десятки їх. Писати, не знаючи думки своїх попередників, зовсім некорисно, тому звичайно витрачається багато часу на підшукування потрібної літератури. Це підшукування завжди ускладняється в нас тим, що маємо дуже мало бібліографічних покажчиків. Взагалі ж ми, українці, до недавнього часу бібліографією займалися мало, і тільки пореволюційна доба сильно змінила цей стан і принесла нам добре праці й тут.

З часом набралося в нас таки чимало найрізніших бібліографічних покажчиків, і саме собою повстало питання про конечну потребу зложити загального покажчика, чи — бібліографію бібліографії. Хоч би на зразок польського: D-r Wiktor Nahin: Biblijografija Biblijografij polskie, Львів, 1921. І оце з 1931 р. цим і зайнявся молодий і працьовитий наш бібліограф Mr. Е. Ю. Пеленський, що нарешті й випустив вищезазначену книжку.

Е. Пеленський зібрав показне число покажчиків аж 2393 (в польськім покажчiku 2264), і розбив їх за децимальною системою на такі відділи: книгоznавча преса, загальні твори, філософія, релігія, суспільні науки, мовознавство, точні науки, прикладні науки, мистецтво, література, історія й географія. Кожний науковий працівник знайде тут найголовніші покажчики з свого фаху.

Найперша вимога від таких бібліографій — щоб була по змозі повна. Думаю, що для однієї людини нема зможи дати вичерпуючі покажчики зо всіх ділянок нашої науки, — треба перше проробити окремі дисципліни. Скажемо, той же Е. Пеленський на сторінках „Рідної Мови“ 1934 р. видрукував був цінну — бо майже повну — бібліографію мовознавчої бібліографії. Такої повноти в рецензований книжці часто нема. Наприклад, автор подає багато праць, що мають у собі бібліографічні покажчики, але не зазначає таких, як, скажемо, моя „Українська Культура“, пересипана бібліографією по всіх ділянках українознавства; так само не подав моїх літографованих (а так

він подає) праць: „Фонетика церковно-слов'янської мови” та „Повстання азбуки та літературної мови в слов'яні”, що подають найдокладнішу бібліографію. Не зазначено курсів літератури А. Н. Пипіна, М. Н. Сперанського, переповнених бібліографічними покажчиками. Не подано капітальної праці акад. В. Перетца: „Ізъ лекций по методологии истории литературы” 1914 р., де багато бібліографічних покажчиків, навіть великої вартості, як бібліографія української драми та проповіді (за моїми матеріями). На ст. 66 не подаються багаті на бібліографію праці Франка про апокрифи, а на ст. ст. 137 — 138 — праця І. Стешенка 1907 р. про драму. В дополнення не ввійшла нова цінна праця кінця 1934 р. Г. Я. Ільїнського: „Опыт систематической кирилло-методьевской библиографии” і т. д., — таких пропусків можна б указати багато.

Але й те — а воно головне й найцінніше, — що дає автор у своїй праці, сильно прислужиться українській науці. Бібліографія — це праця тяжка, непоказна й невдячна, це — „праця на чорному дворі науки”, як любив казати про неї акад. В. Перетц. Ось тому кожний науковий працівник не раз подякує Є. Пеленському за його шинну працю. Головну основу бібліографії української бібліографії ми вже, таким чином маємо, а доповнити її, перевидаючи, буде вже діло не таке трудне.

Зимовий похід дочекався вже своєї бібліографії, — вийшла оце чепурненька брошурочка Петра Зленка Зимовий похід, матеріали для бібліографічного покажчика, Прага, 1935, 14 ст. іл 16", — зазначено 43 статті.

Іван Огієнко.

ХРОНІКА НАУКОВОГО Й КУЛЬТУРНО-ОСВІТНЬОГО ЖИТТЯ.

Руйнування княжого Києва. „Вечерняя Москва” за 26.III. ц. р. повідомляє, що в Києві готовують велику площа (десята в світі!) для побудування на ній урядових установ. Для цього з'єднують дві площини Софійську й Михайлівську, а велику й неоціненну всеукраїнську пам'ятку — Михайлівський собор — руйнують. Михайлівський собор побудовано геть-з-княє-Святополка-Михайла в 1108 — 1113 роках, про що в Лавріновім Літопису під 6616 (1108) р. читаємо „В літо 6616 заложена бысть церкви святаго Михаила, Золотоверхая, Святополкомъ княземъ, въ 11 иулия мѣсяца” Мозаїки цього собору мають світове значення. А взагалі — це одна з найцінніших пам'яток Києва княжої доби, що серед українського народу мала величезну пошану.

Засудження акад. В. Перетца. Радянська преса подає, що відомого вченого історика літератури акад. Володимира Перетца тепер засуджено ніби „за антирадянську діяльність”, а остання сесія Української Академії Наук у Києві виключила його з числа дійсних членів. Академік Перетц — стара вже людина, — народився в Петрограді

19 січня 1870 р. Року 1893-го закінчив Петроградський університет і став готовуватись до професорської діяльності. З року 1903 го Перетц стає проф. російської мови й літератури Киїнського університету й тут провадить широку громадську працю, як виразний українофіл і приятель Проф. Михайла Грушевського. Близький методист і організатор, В. Перетц підготував низку вчених, а серед них і українських: С. Маслова, І. Огієнка, О. Грузинського, Л. Білецького, Є. Тимченка, Ф. Сушницького й ін. З 1914 р. став членом Російської Академії Наук, а тому знову вернувся до Петрограду: року 1919-го був обраний і членом Української Академії Наук. Заслуги В. Перетца в історії російської й української літератури надзвичайно великі. — повний список його праць р. 1928-го мав 214 титулів.

Доля Проф. Г. Я. Ільїнського. Відомий російський славіст, добре знаний своїми мовними дослідами й українському громадянству, професор Московського університету Д-р Григорій Андреєвич Ільїнський у листопаді 1934 року засланій углиб західного Сибіру, до м. Славгорода. Відомості європейської преси про його смерть, таким чином, на щастя, неправдиві.

Д-ра Олександра Колессу, відомого українського вченого, надзвичайного професора української мови й літератури Карлового Університету в Празі, оце недавно призначено звичайним професором того ж університету. *Мешів* *всего*, ціанаш піпциш Проф. Колесса ще з 1895 р. викладає в вищій школі (40 літ!), і ще року 1900-го був іменований звичайним професором Львівського Університету. Це іменування Проф. Ол. Колесси має для нас принципове значення, — як вислід скріплення авторитету української мови й літератури, що стають тепер поруч із іншими слов'янськими мовами й літературами в Празькому Карловому університеті, найбільшому тепер осередкові славістичних студій.

Призначення Проф. Є. Перфецького. Президент Чехословацької Республіки своїм декретом з дня 28 лютого ц. р. іменував відомого українського історика Євгена Перфецького надзвичайним професором державного Братиславського університету імені Коменського на катедру східноєвропейської історії та історії слов'ян.

Нова праця про Як. Головацького. Проф. К. Студніцький закінчує свою працю про Я. Голонацького.

Недруковану досі драму О. Федъковича під назвою: „Богдан Хмельницький“, Проф. Ол. Колесса друкує тепер у „Записках Наукового Товариства ім Шевченка“ у Львові, друкує за автографом, додержуючись правопису оригіналу.

По смерті бл. п. Вол. Леонтовича лишилося оповідання - спомини „Дитячі роки Володі Ганкевича“. У цих автобіографічних споминах автор жваво й соковито змальовує життя панської української родини в 60 — 70-х роках минулого століття на Полтавщині. На жаль, нема видавця на це оповідання (на 5 друк. аркушів).

Новознайдені листи. Д-р Д. Олянчин знайшов недавно в Ляйпцигських архівах невідомі досі листи Є. Булгаріна, Архієп. Г. Лісовського й Архієп. Юр. Кониського.

„Померлі душечки“ В четвер 4.IV ц. р. відомий наш письменник С. Черкасенко в „Товаристві Українських Письменників і Журналістів“ у Празі прочитав: „Щось ніби символічне“, перше оповідання з циклу „Померлі душечки“. Оповідання викликало велике враження й жуву дискусію, як чедопускати еміграцію до збільшування „померлих душечок“. Цілий цикл „Померлі душечки“ (про зденаціоналізованих на еміграції українців) друкуватиметься в „Нашій Культурі“. Вираз „померлі душечки“ стає поміж українцями крилатим словом!

П'ятидесятиліття Станиславівської Греко-Католицької Єпархії закінчилося 26 березня ц. р. Станиславівська Єпархія — наймолодша, заснована тільки 26 березня 1885 р. За цей час єпархією правили чотири єпископи: Юліян Пелеш 1885 — 1891, Юліян Куловський 1891 — 1899, Андрій Шептицький 1899 — 1900 і Григорій Хомишин, від 19.VI. 1904 р. Добру інформаційну статтю про 50-ліття Станиславівської єпархії подав о. Л. Бурнадз у „Доброму Пастирі“ за 1935 рік ч. I ст. 1—10. Львівська „Нова Зоря“ своє Великоднє число присвятила 50 літтю Станиславівської Єпархії й подала цінні матеріали.

Доля української церкви. Въ Києві кружляють сумні поголоски, що Митрополит Української Церкви Микола Борецький, засланий на Соловки, безнадійно збожеволів. Інші додають до цього, що Митрополита вже нема на Соловках. Проповідник Володимир Чехівський іще й далі перебуває на Соловках у тяжких умовинах.

Послання Українських Православних Церков ув Америці. Духовна Консисторія Української Автокефальної Православної Церкви Злучених Держав Америки видала таке оповіщення

„Оцим подається до загального відома Впр. і Всч. Отців духовних і всіх вірних, що при Божій доломозі між Українською Автокефальною Православною Церквою Злучених Держав і Українською Православною Церквою в Північній Америці почінчились наскіні непорозуміння й боротьба. Консисторії обидвох вище названих Церков відновили в місяці грудні минулого року переговори, що почались іще в липні 1930 р. і були перервані. Метою цих переговорів, як у минулому, так і тепер, є порозуміння між обидвома Церквами й їх співпраця, що мають довести до їх повної злуки в одну Відроджену Церкву Українського Народу. Все, що потрібне для переведення в життя повної злуки обидвох Дієцезій в Єдину Неподільну Христову Українську Православну Церкву, буде свого часу і в відповідний спосіб зроблене. На основі постанов, прийнятих Консисторіями Української Автокефальної Православної Церкви Злучених Держав і Української Православної Церкви в Північній Америці, дано в місті Нью-Йорку, дня 6 березня, 1935 р. Божого“.

Українська мова в Церкві на Буковині. Під час світової війни буковинський Митрополит Володимир Репта поблагословив був молитовника для дітей українською мовою. Недавно група українців хотіла видрукувати друге побільшене видання цього молитовника, але Румунський Патріярх не дав на це аprobати, мотивуючи свою відмову тим, що українська мова — це не мова церковна. Тепер чернівські громадяни знову звертаються до Патріярха, додаючи до свого прохання

переклади церковних книжок Проф. І. Огієнка, що мають апробату Митрополита Діонісія.

† Проф. д-р Станислав Дністрянський народився 13 листопада 1870 р. в Тернополі. Гімназію закінчив 1888-го р. в ріднім місті, а правничий факультет у Відні, де р. 1894-го й промувався на доктора прав, З р. 1901-го стає Дністрянський надзвичайним професором цивільного права Львівського університету; а з р. 1907 — послом до Віденського парламенту. Опинившись на еміграції, працював в Українськім вільнім Університеті в Празі, де в рр. 1922 — 1923 був ректором. Написав багато наукових правничих праць і високо підніс українську правничу науку. Помер 5 травня ц. р. в Ужгороді на Закарпатті.

Український Інститут ім. Петра Могили в Саскатуні в Канаді щодня, а саме від год. 5·30 до 6·30, а три рази й від 7·15 до 8 год. вечора провадить навчання українознавства, а саме: понеділок: Горожанство або Історія Української Держави; вівторок: Література й Релігія; середа: Граматика й Теорія музики; четвер: Історія; субота: українські танці, вправи оркестру.

„Шлях Нації” У Львові появився новий місячник української національної політики й громадського життя: „Шлях Нації”. Головний Редактор — Зенон Пеленський. В першому числі (на 48 ст.) вміщено статті Редакції, В. Кучабського, З. Пеленського, Др. Л. Макарушки, М. Демковича Добрянського й В. Целевича.

Виставка з приводу 30-тиліття Національного Музею у Львові. Найбільший і найцінніший наш музей — Національний Музей у Львові — цього року святкує 30-тиліття свого існування. З цього приводу Музей улаштовує велику виставку, куди увійдуть мистецькі твори за час від 1905 р. до сучасності — малярства, різьби, графіки, архітектури та в окремих залах — творів музичних і поезії. Про Національний Музей незабаром видрукуємо в „Нашій Культурі” окрему статтю.

Гоголівська виставка. Національний Музей у Львові 4.V п. р. урядив виставку, присвячену Гоголеві. В Музеї виставлено перші видання творів Гоголя, ліпші видання й переклади на 14 європейських мов. Зібрано багато українських перекладів. На виставці є й писаний по-українському лист Гоголя до польського поета Богдана Залеського. Виставка буде відкрита до 15 травня.

І. О-ко.

Справа утворення українознавчих катедр у Канаді. Хто пильно стежить за звітами нарад наших народніх з'їздів у Канаді, той знає, що справа українознавчих катедр при університетах у Канаді вже кілька разів була порушена та докладно обговорювана. Заходи вже пороблені, але є кілька обставин, що саме тепер не позволяють започаткувати такі курси. Найголовніше — це брак українознавчих підручників, українсько-англійською мовою написаних, хоч уже є люди, що працюють над ними. Коли б Рідний Край дав нам підручники для науки мови, історії, літератури та культури, то ми вже дуже скоро могли б мати в кількох своїх університетах курси українознавства.

Саскатун, Ів. Данильчук.

Примітка. Порушена тут справа — надзвичайної всенациональної важості (про неї писано в „Рідній Мові” 1935 р. ст. 57). Треба

конечно й найскоріш замовити потрібні підручники відомим фахівцям. — канадським і американським організаціям це не трудно зробити. Але чи є місцеві сили, щоб могли викладати в університетах українознавство як професори?

Ред.

Окладинка „Нашої Культури”. Окладинка М. Бутовича для „Нашої Культури” належить до більше вдалих і продуманих речей цього нашого майстра, одного з кращих майстрів української графіки. В зasadі вона зберігає традиції українських стародруків, що в композиційній основі мали композицію порталів з написом в центральному отворі. Що верхня частина трохи тяжить і масивніша, ніж постамент, не перечить традиціям, і разом із тим підкреслює частину верхню, де стоїть назва журналу. Символ культури—виноградна лоза, оточена тернами — це символ того оточення, в якому розвивається українська культура. Лавровий вінок, що пробігає через цілій портал, може викликати запереченні, але композиційно він зв'язує в цілості ввесь напис, назву й символ видавництва. Проф. Д. Антонович.

Я пильнував зробити окладинку просту й скромну, серйозну й традиційного стилю. Емблема скомбінована з винограду (традиційна українська символіка) й терену, гадаю, можлива. На видавничому знаку я дав частину тернової галузки, а вгорі — традиційний запорізький хрест на півмісяці: думаю, що це може символізувати шлях, що ним ішов розвиток нашої культури. Прага. М. Бутович.

Нова українська література. В „Slavische Rundschau”, Прага, 1935, річн. VII № 1 А. Пороцький із Харкова вмістив статтю: „Die neue ukraiinische Literatur” у Сповідах, написану з погляду марксівсько-лєнінського.

Д. О—н.

З приводу смерти акад. проф. Михайла Грушевського, найбільшого українського заслуженого історика, відгукнувся перший із німців відомий історик і добрий знавець східноєвропейської історії проф. Берлінського університету Отто Геч (Hoetzsch) своєю коротенькою цінною заміткою: „Michael Hruschewskij †”, що з'явилася в популярному журналі „Ost-Europa” (Königsberg-Berlin, 1935), річн. 10, зш. 4. В цьому ж зшиткові є коротенька стаття проф. Д. Дорошенка про життя й діяльність пок. академіка, під заголовком: „M. Hruschewskij 1866—1934”. Знов же ширшу замітку присвятив смерті акад. М. Грушевського той же проф. Геч, з заголовком: „Michael Hruščevskij †”, у науковому журналі „Zeitschrift für Osteuropäische Geschichte” (Berlin, 1935), річн. IX, зш. 2. У цій замітці згадує проф. Геч про своє перше знайомство з акад. М. Грушевським юде у Львові (1905) та оцінює його наукову діяльність, як історика. В цьому ж журналі й зшиткові вміщена більша стаття проф. М. Кордуби: „Mučnajlo Hruščevský als Forscher und als Organisator der wissenschaftlichen Arbeit”. З приводу смерті М. Грушевського відгукнувся німецькою мовою також Яр. Бідло в „Slavische Rundschau” (Прага 1935), річн. VII № 1, де він помістив коротеньку статтю про життя й наукову працю пок. академіка, як історика.

Д. Оляпчин

БІБЛІОГРАФІЯ НОВИХ ВИДАНЬ.

Авторів і видавців просимо присилати свої видання на рецензії, або піднесення їх у цюшу розділ. Просимо також подавати нам україніку з молодогенеральних журналів.

Вглєквег А.: Cyrillo-Methodiava. Відбитка з „Kwartalnik Historyczny”, отеки Московського Університета, Львів, 1933, т. 47 ст. 26.

М. С. Грушевский: Об українській історіографії XVIII століття. „Ізвестия Академии Наук ССР, отделение общественных наук” 1934 № 3.

М. Я. Гуновский: Цели и задачи истории науки, „Вестник Академии Наук ССР”, 1934 р. ч. I ст. 34—44.

Lichagiewicz: Malarstwo ruskie (українське) w kościołach polskich, „Orient”, 1935 р. ч. 2 ст. 33—48, з 6-ma знімками (з косц. Св. Тройці в Любліні та з катедри на Вавелю в Кракові).

Огієнко Іван: Вербська Євангелія 1560-хроків. „Сборникъ въ честь чала до конца XVIII в., 376—СХСІ на проф. Л. Милетичъ”, Софія, 1933 р. ст. 208—241, і 50 відбиток. Ціна 1 зл.

Огієнко Іван: Розмежування пам'яток українських від білоруських. „Записки Чину Св. В. В.” 1934 р. ст. 1—32. Ціна 1.50 зл.

В. Н. Перетць: Рукописи бібліотеки Самарських бібліотеки и музея и Минських соборій, Ленінград, 1934.

Свенціцький Іларіон: Різдво Христове в поході віків. Історія літературної теми й форми. Львів, 1934 р., ст. 181. Ціна 25 зл.

Свенціцький Іларіон: Опис рукописів. I. Кириличні пергаміни XII—XV вв. Львів, 1933. Тексту 3 ст., транскрипція знімків 9—19 і 36 таблиць. Ціна 18 зл.

Фіндейзен Н.: Очерки по істории музыки в России с древнейших времен до конца XVIII в. Том I: С древнейших времен до нач. XVIII в., 364—L VIII ст. Том II: С начала XVIII в., 376—СХСІ

до конца XVIII в., 376—СХСІ на проф. В. Н. Перетца в „Ізвестиях“ III кн. 1 ст. 331—341; 1930 р.

Липа Юрій: Бій за українську літературу. Варшава, 1935, 152 ст. 3'50 зл.

ВІД РЕДАКЦІЇ Й АДМІНІСТРАЦІЇ.

До Передплатників. Цю книжку „Нашої Культури“ висилаємо церковнослов'янськими черенками, багатьом і не передплатникам, і з наголосами. Виписувати від Адміністрації просимо їх передплатити міністерству „Нашої Культури“. Ціна 1 злот.

ти негайно, нехай повідомить про це нашу Адміністрацію. Хто залишить собі тільки цю книжку, просимо прислати за неї 1 зл. й написати нам більше книжок не посилати. Хто ж не хоче передплачувати „Нашої Культури“, нехай поверне нам книжку.

„Фонд Нашої Культури“. Дбаячи про належний розвиток української культури, як головної основи Нації, зложили на „Фонд Нашої Культури“: Ос. Марків 10 зл., Ф. Душек 5 зл., Свящ. Я. Костешький 1 зл. Цим Добродіям Рідної Культури Редакція складає свою найширішу подяку.

Параставас або Велика Панахида за в Бозі спочилих, за благословенням Митрополита Діонісія з ша мусить бути образною й поетично-грецької мови переклав Проф. ною, інакше вірші будуть тільки Др. Іван Огієнко. Варшава, 1935 р., римованою прозою.

Передплачуйте „Нашу Культуру“ або чеками П.К.О. № 5880, або синіми Розрахунковими Переказами Warszawa IV, картотека 15.

Редакція відповідає на листи й віртає рукописи тільки тоді, коли на те долучено відповідного лоштового значка.

Передплата на „Нашу Культуру“ до кінця 1935 р., цебто за 1—9 кн., 7'50 зл.

Листування. Вп. п.: Р. Е.-Я., О. С., О. Д. і ін., що прислали нам вірші. Учіться як найбільше й якщо складаємо своє найпильніше української мови.

Так само вистудіюйте про ритміку віршів. Не забувайте, що мова варенням

